

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філологічний факультет
Катедра української мови
ім. проф. Івана Ковалика

Односкладні речення у «Щоденнику» Олександра Довженка

Магістерська робота
студентки VI курсу
групи ФЛУМ-62
напряму «035.Філологія»
(українська мова та література)
Ханас Ольги Михайлівни

Науковий керівник:
доц. Труш Олена Миколаївна

Львів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ’ЄКТ ВИВЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	8
1.1. Односкладне речення в парадигмі мовознавчих досліджень	8
1.2. Типологія односкладних речень	12
1.3. Односкладні речення як стильова домінанта мови щоденника та їх функціонування в художніх текстах	17
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ «ЩОДЕННИКА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА	21
2.1. Функціонально-семантичні особливості дієслівних односкладних конструкцій у щоденникових записах О. Довженка	21
2.1.1. Односкладні означено-особові речення	21
2.1.2. Неозначено-особові односкладні конструкції	33
2.1.3. Односкладні безособові речення	40
2.1.4. Інфінітивні односкладні конструкції	57
2.2. Виміри функціонування іменникових односкладних речень у «Щоденнику»	67
2.2.1. Номінативні односкладні речення	67
2.2.2. Вокативні односкладні конструкції	77
2.2.3. Генітивні односкладні речення	80
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Теорія функціонування односкладних речень займає особливе місце в синтаксисі української мови. Досі немає усталеної класифікації односкладних конструкцій. Найбільше суперечок виникає навколо питання доцільності виокремлення вокативних та генітивних конструкцій.

Форма щоденникових записів здавна була відомою на території України. Попри це, щоденник на сьогодні є, мабуть, найменш вивченим жанром документальної літератури. У літературознавчих дослідженнях він займав периферійне становище, що і стало основною причиною його недостатнього вивчення.

Актуальність дослідження. Жанр щоденника й односкладні речення – явища, які перебувають на периферії мовознавчих та літературознавчих досліджень. Саме тому вивчення та аналіз специфіки функціонування односкладних речень у тексті щоденника є проблемним, але актуальним та цікавим водночас. Для аналізу односкладних конструкцій дослідники зазвичай обирали тексти художньої літератури. Однак спосіб функціонування односкладних речень у художніх текстах і авторських щоденниках суттєво відрізняється. Цей аспект теж визначає актуальність теми нашого дослідження.

Значний внесок у розробку теорії односкладних структур внесли Петро Дудик¹, Іван Вихованець², Катерина Городенська³, Анатолій Загнітко⁴ та Каленик Шульжук⁵. Саме ці науковці сформували різні підходи до аналізу типології односкладних синтаксичних одиниць.

Якщо взяти до уваги наукові дослідження, які стосуються питання теорії односкладних конструкцій загалом, протягом останнього десятиліття, то побачимо, що Людмила Коваль досліджує головний компонент односкладного

---

¹ Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – Київ: Наукова думка, 1973. – 288 с.

² Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.

³ Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – Київ: Наукова думка., 1991. – 191 с.

⁴ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

⁵ Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

речення у між'ярусних співвідношеннях⁶. Натомість Олену Бондаренко⁷ цікавить функціонально-комунікативний аспект односкладних речень. Науковець аналізує застосування таких конструкцій у мові сучасних українських мас-медіа.

Чимало мовознавців зосереджують свою увагу на вивченні окремих типів односкладних конструкцій. Так, Ірина Шкіцька вважає доцільним не відокремлювати, а розглядати як єдині безособово-інфінітивні речення⁸. Вікторія Коломийцева досліджує проблему синтаксичної кваліфікації означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень⁹.

Натомість Тетяна Шевченко присвячує свої наукові роботи дослідженню номінативних односкладних конструкцій. Мар'яна Голіченко зосереджує увагу на вокативних реченнях¹⁰.

Проблемі функціонування односкладних речень у художніх текстах присвячена стаття Вавринюк Тетяни¹¹. Інші мовознавці сконцентровані на дослідженні функціонування односкладних конструкцій на прикладі конкретних текстів. Любов Рабанюк досліджує це питання крізь призму поезії Ліни Костенко¹², Голоюх Лариса опрацьовує роман «Роксолана»¹³, Наталія Свистун аналізує роман «Солодка Даруся»¹⁴.

⁶ Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – 394 с.

⁷ Бондаренко О. Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних українських мас-медіа / О. Є. Бондаренко. – Дніпро, 2019. – 239 с.

⁸ Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Ю. Шкіцька. – Харків, 2005. – 15 с.

⁹ Коломийцева В. В. Проблема синтаксичної кваліфікації означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень // *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. – Вип. 2. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 195–200.

¹⁰ Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах. – К., 2018. – 212 с.

¹¹ Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті / Т. І. Вавринюк // *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 8. – С. 155–168

¹² Рабанюк Л. С. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. С. Рабанюк // *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. Слов'янська філологія. – 2014. – Вип. 732–733. – С. 216–221.

¹³ Голоюх Л. В. Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана» / Л. В. Голоюх // *Філологічні науки*. Серія: мовознавство. – 2010. – № 2. – С. 27–29.

¹⁴ Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся») / Н. О. Свистун // *Наукові записки*. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 314–316.

Цікавим є дослідження Миколи Ковальчука, бо науковець аналізує односкладні речення в структурі роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», який, як відомо, написаний у формі щоденника¹⁵.

Калашник Володимир та Калашник Юрій, досліджуючи експресивний синтаксис щоденника К. Москальця, мимобіжно торкаються теми функціонування односкладних конструкцій у межах щоденникових записів¹⁶.

Зрештою в науковому доробку В'ячеслава Ковтуна є стаття, що має назву «Односкладні речення в щоденнику О. Довженка»¹⁷. Однак дослідження не є комплексним, до уваги взято лише деякі приклади. Крім того, дослідник не бере до уваги функціонування інфінітивних, вокативних та генітивних односкладних конструкцій.

Зазначимо, що такий широкий діапазон досліджень не знімає потреби осмислення синтаксичної природи односкладних речень та специфіки їх функціонування в тексті авторського щоденника, у якому на характеристики односкладних речень накладаються такі специфічні риси жанру, як: мінімальна ретроспективність, фрагментарність записів, тяжіння до лаконічності.

Саме тому **мета роботи** полягає у дослідженні структури односкладних речень та їх семантики у щоденникових записах Олександра Довженка.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- узагальнити різні наукові підходи до трактування односкладних речень у системі мови;
- дослідити типологію односкладних конструкцій;
- визначити функціонування односкладних речень як стильову домінанту авторського щоденника;

---

¹⁵ Ковальчук М. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» / М. С. Ковальчук, В. С. Алексєєв // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2018. – Вип. 32 (1). – С. 44-46.

¹⁶ Калашник В. С., Калашник Ю. І. Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди. 1989 – 1999» / В. С. Калашник, Ю. І. Калашник // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Випуск 475-477. – С. 78-83.

¹⁷ Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка / В. В. Ковтун // Теоретичні та прикладні питання філології: II Міжнародна наук. конф., 22–23 серпня 2011 р. – Дніпродзержинськ, 2011. – С. 47–53.

- охарактеризувати функції односкладних конструкцій в тексті щоденникових записів;
- визначити структурні моделі односкладних речень та спосіб вираження їхньої граматичної основи.

Об'єктом дослідження є щоденникові записи О. Довженка¹⁸.

Предметом дослідження є односкладні речення у тексті «Щоденника» (1941–1956) Олександра Довженка.

Методи дослідження: описовий метод дав змогу охарактеризувати семантико-синтаксичні особливості односкладних речень. Метод статистичного аналізу дозволив визначити частотність вживання окремих типів односкладних конструкцій у щоденнику. Також частково використано метод зіставного аналізу досліджуваних одиниць.

Обсяг і структура роботи. Загальний обсяг магістерської роботи становить 99 сторінок. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків списку використаної літератури, який містить 41 позицію та додатків. На початку роботи вміщено її зміст.

У першому розділі «Односкладні речення як об'єкт вивчення в українському мовознавстві» розглянуто односкладні речення в парадигмі мовознавчих досліджень. Проаналізовано підходи мовознавців до типології односкладних конструкцій. Досліджено односкладні речення як стильову домінанту мови щоденникових записів.

У другому розділі «Функціонування односкладних речень у тексті «Щоденника» Олександра Довженка» простежено структурно-семантичні особливості односкладних конструкцій в аналізованому тексті. Також досліджено способи вираження граматичних основ односкладних речень у щоденникових записах.

У додатках подана інформація про частоту вживання окремих типів односкладних речень у тексті «Щоденника» О. Довженка та особливості

---

¹⁸ Довженко О. П. Щоденник 1941–1956 / О. П. Довженко. – Київ: Центр учбової літератури, 2018. – 214 с. Надалі, покликаючись на це видання, у квадратних дужках вказуємо сторінку.

способу вираження їхніх граматичних основ. Діаграми відображають дані у відсотковому співвідношенні.

РОЗДІЛ 1

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Односкладне речення в парадигмі мовознавчих досліджень

Односкладне речення – тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності¹⁹.

Однак навіть сьогодні помітні різні тлумачення ядра односкладного речення – їхнього головного члена. Помилковим є трактування головного члена односкладного речення як підмета чи присудка, залежно від його граматичної тотожності з відповідним головним членом у двоскладному реченні. Такий підхід є суто морфологічним і абсолютно не обґрунтованим із погляду синтаксису. Доцільно кваліфікувати граматичний центр односкладного речення як єдиний головний член речення, що лише співвідноситься з підметом чи присудком, але не є таким сам по собі.

В історії мовознавства 30-40-ті рр. ХХ ст. були періодом виділення односкладних речень як окремого об'єкта наукових досліджень.

О. О. Шахматов – перший мовознавець, який виокремив односкладні речення як окремий різновид. Дослідник є автором терміна «односкладне речення» До нього такі речення трактували мовознавці як неповні. Учений виокремив чотири різновиди односкладних речень: 1) безприсудково-підметові (називні, квантитативно-генітивні і генітивні); 2) присудково-безпідметові (означено-особові, неозначено-собові, інфінітивні, ад'єктивні, вигуківі); 3) вокативні; 4) безособові²⁰.

Українські мовознавці у 60-70-их рр. ХХ ст. значно активізували свої дослідження статусу односкладних речень у системі синтаксису.

¹⁹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Вид. 3-тє, зі змінами і доп. – Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана., 2007. – С. 428.

²⁰ Шахматов О. О. Синтаксис русского языка / О. О. Шахматов. – Москва: Учпедгиз, 1941. – С. 86 .

Причиною появи односкладних речень, за О. С. Мельничуком, був результат «розвитку і формальної диференціації первісно граматично не оформлених речень – як і однослівних, так і утворюваних з двох чи кількох слів»²¹. Мовознавець, як і О. О. Шахматов, розрізняв чотири типи односкладних речень: 1) дієслівні (спонукальні, означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові); 2) іменні (прислівникові, номінативні (називні), речення у формі непрямих відмінків); 3) речення-звертання; 4) еквіваленти речення (речення, утворені за допомогою вигуків та часток, які передають емоційний стан).

П. С. Дудик вважав, що в основі розмежування односкладних речень від двоскладних є «спосіб вираження в них предикативності»²². Дослідник підкреслював, що предикативність односкладних речень втілюється в єдиному вербалізованому головному члені. Інтонація теж слугує виразником предикативності односкладного речення.

Описавши основні моделі односкладних речень, Н. Л. Іваницька висунула концепцію, відповідно до якої «однією з основних класифікаційних ознак речень є структурні особливості предикативної синтагми, яка може бути двочленною (тоді утворюється модель двоскладного речення) і одночленною, зумовлюючи побудову моделей односкладних речень»²³. Дослідниця виокремила такі «моделі» односкладних речень: означено-особова, узагальнено-особова, неозначено-особова, безособова, інфінітивна, номінативна.

У 80-90-их рр. ХХ ст. мовознавці все частіше вдавалися до всебічного аналізу односкладних речень. Комплексне дослідження здійснили І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Щоправда, у своїй спільній праці-посібнику «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання»

²¹ Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 114.

²² Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 65.

²³ Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення / Н. Л. Іваницька // Українська мова та література у школі. – 1971. – №1. – С. 27.

дослідники відмовляються від терміна «односкладне речення» на користь терміна «однойдерне речення». Взявши до уваги і формально-граматичні критерії, і семантику речення, науковці виокремили сім різновидів односкладних речень: однойдерні дієслівні речення, речення з предикативними прислівниками, речення з предикатами на -но, -то, інфінітивні, номінативні, квантитативно-генітивні, генітивні заперечні речення²⁴.

Кінець ХХ ст. ознаменувався особливим загостренням проблеми класифікацій односкладних речень. Це було зумовлене різними підходами і критеріями розмежування таких синтаксичних одиниць: психологічним, формально-граматичним, семантичним тощо.

Взявши до уваги насамперед граматичний критерій, Іван Вихованець диференціює чотири типи односкладних речень: дієслівні, інфінітивні, іменникові, прислівникові. У межах дієслівних речень мовознавець розглядає лише безособові конструкції. Дослідник взагалі не виокремлює означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові конструкції як різновиди односкладного речення, а трактує їх як двоскладні неповні речення з пропущеним підметом. Свою думку дослідник пояснює тим, що можна говорити лише про формальну відсутність діяча в реченнях такого типу. Ці конструкції мають або потенційно можуть мати «суб'єктну синтаксему»²⁵, що несе додаткове значення означеності, неозначеності чи узагальненості.

За дещо схожим принципом класифікує односкладні речення і Вероніка Городецька. Однак вона, окрім дослідження морфологічного вираження предикативного центру односкладного речення, звертає увагу й на характеристику найближчих поширювачів предиката. В українській мові дослідниця виділяє шість типів односкладних структур: прислівниковий, дієвідмінюваний, партиципний, інфінітивний, номінативний,

²⁴ Слинько І. І, Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – 670 с.

²⁵ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 171.

прономінативний²⁶. Прислівникові односкладні речення виражені модальним словом, прислівником або ж словами «нема / немає». До дієвідмінюваного типу зараховує ті односкладні речення, головний член яких виражений дієсловом. У партиципних та інфінітивних реченнях ядром є форми на -но, -то і інфінітив відповідно. Для номінативних речень характерним є вираження головного члена речення іменною частиною мови в називному відмінку. Стрижневий компонент прономінативних речень виражений у формі заперечного займенника із суб'єктним значенням та інфінітива.

Врахувавши і семантичні, і формально-граматичні ознаки, Анатолій Загнітко створив розгорнуту структурно-семантичну класифікацію односкладних речень. Мовознавець виокремлює три типи односкладних речень: дієслівний, інфінітивний, іменниковий. Кожен із названих типів містить у собі кілька підтипів. Так, у межах дієслівного типу А. П. Загнітко диференціює означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові речення. Інфінітивно-називні та інфінітивно-безособові формують інфінітивний клас. Іменниковий тип найбільш розгалужений і містить такі різновиди речень: номінативні (буттєві, вказівні, оцінні, власне-називні, спонукально-бажальні, з номінативним теми, субстантивно-якісно-оцінні) та генітивні (квантитативно-генітивні, генітивно-заперечні)²⁷. Як бачимо, така структурно-семантична класифікація мовознавця є широко розгалуженою й доволі ґрунтовною.

Лариса Кадомцева для створення власної класифікації послуговувалась функціонально-синтаксичним критерієм. Дослідниця вважає недоцільним виокремлення означено-особових та неозначено-особових речень, бо вони «є проявом синтаксичних членувань тексту, і тому належать до сфери мовлення»²⁸. Мовознавець виділила лише три різновиди односкладних речень:

²⁶ Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською) / В. А. Городецька – Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / В. А. Городецька. – Київ, 1997. – С. 7.

²⁷ Загнітко А. П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко, Г. Миронова. – Вро: Masarykova univerzita, 2013. – 225 с.

²⁸ Кадомцева Л. О. Українська мова: синтаксис простого речення: навч. посібник / Л. О. Кадомцева. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 21.

безособові (у цю ж групу віднесла інфінітивні речення), речення з узагальненим значенням особи та іменникові односкладні конструкції.

Наприкінці ХХ ст. найбільш поширеним був формально-граматичний критерій розмежування односкладності. Віктор Брицин ставить питання про необхідність створення нового підходу до трактування односкладних речень, аргументуючи це тим, що «розширення уявлень про можливі способи вираження предикативних відношень, реалізація припущення, що предикативні відношення можуть передаватися не тільки підметово-присудковими утвореннями, відкривають можливості для погляду на так звані односкладні речення як специфічні синтаксичні одиниці»²⁹. Дослідник переконаний у доцільності використання насамперед семантичного критерію.

Таку думку заперечує Катерина Городенська, яка переконана, що односкладні конструкції треба виокремлювати лише на формально-граматичному рівні, адже односкладна структура «на власне-семантичному рівні завжди двоскладна»³⁰.

Отже, сучасний етап вивчення односкладних речень потребує різнопланового дослідження цих синтаксичних конструкцій, їхньої класифікації з урахуванням мовознавчих здобутків минулих років.

1.2. Типологія односкладних речень

Усі односкладні речення в українській мові пропонуємо поділити на вісім різновидів: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні, вокативні та генітивні.

Означено-особові речення – речення, у яких головний член виражений дієсловом у формі першої або другої осіб однини чи множини теперішнього або майбутнього часів дійсного способу (*З великою приємністю працюю над літературним сценарієм "Мічурін"*), або другої особи однини і першої та другої

²⁹ Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 87.

³⁰ Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – Київ: Наукова думка., 1991. – С. 50.

осіб множини наказового способу (*Заходьте завтра до мене вдень*). Відповідно головний член вказує особовим закінченням на означену особу. Часто такі речення є синонімними з двоскладними. Порівняймо односкладне речення «*Політиці приділятиму найменшу долю часу*» із синонімічним йому двоскладним «*Політиці я приділятиму найменшу долю часу*». Хоч ці речення є тотожними за змістом, але специфіка означено-особового речення полягає в більшій і безпосередній зосередженості на дії, а не на суб'єкті дії, як це спостерігаємо у двоскладних реченнях.

Неозначено-особові речення – речення, у яких «головний член виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього або ж у формі минулого часу³¹: *Війну називають мистецтвом*.

Відсутність підмета зумовлена тим, що дію здійснює неозначена особа, яка є невідомою, не важливою в даному випадку чи яку не назвав автор навмисне. Буває й так, що мовець є носієм дії сам, але не називає себе: *Тут тебе завжди чекають*.

Узагальнено-особовими односкладними реченнями називають «такі односкладні речення, дія яких стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом 2-ої особи – зрідка – в інших особових формах»³². Часто такі речення є афоризмами, прислів'ями тощо: *Що посієш – те й пожнеш*.

Спільною рисою усіх особових односкладних речень є те, що формально можемо «підставити» займенник, таким чином перетворивши речення на двоскладне. Однак можливість такої легкої трансформації особових односкладних конструкцій у двоскладні й зумовила те, що І. Вихованець трактує такі речення як двоскладні неповні, заперечуючи їхню односкладність.

Головний член безособових речень називає дію або стан, що не залежить від активного діяча. Безособові речення становлять центр односкладних конструкцій.

³¹ Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 238.

³² Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 202.

Врахувавши морфологічні і семантичні риси головного члена, Каленик Шульжук виокремлює шість різновидів безособових речень³³:

1) власне безособові – головний член може виражатися безособовим дієсловом (*Сьогодні мені **сповнилось** п'ятдесят років*), може виражати модальне значення бажаності тощо (*Як би мені **хотілося** зробити веселу комедію*);

2) безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні (*Якимсь недобрим вітром **повіяло** по світу*);

3) безособові речення, у яких головний член виражений незмінною предикативною формою на -но, -то (***Зроблено** так багато зла*);

4) безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником (***Тяжко** на душі і **тоскно***);

5) безособові конструкції, головний член яких виражений предикативними словами типу *гріх, біда, жаль* та ін (*Як **жалько** мені вас*);

6) безособові речення з головним членом, вираженим предикативним словом нема, при якому наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується (*Таких людей зараз **нема***).

Останній різновид безособових односкладних речень А. Загнітко і Г. Миронова трактують як генітивно-заперечні речення, аргументуючи це тим, що «традиційне зарахування їх до безособових не відображає специфіки форми родового відмінка, що є складником єдиного головного члена речення»³⁴.

Інфінітивні – речення, у яких головний член речення виражений синтаксично незалежним інфінітивом (***Написати** з солоним гумором і злом*). Усі мовознавці трактують їх як односкладні речення. Шкільна ж граматика розглядає інфінітивні конструкції в межах безособових односкладних речень.

³³ Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – С. 121-125

³⁴ Загнітко А. П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко, Г. Миронова – Врпо: Masarykova univerzita, 2013. – С. 65.

Таке ототожнення є недоцільним: в інфінітивних реченнях є суб'єкт дії, хоч і прихований, а в безособових такого суб'єкта нема.

Традиційно розмежовують два різновиди таких речень: інфінітивні з часткою *б* і без цієї частки.

У всіх вищезгаданих різновидах односкладних речень головний член структурно співвідноситься із присудком. Якщо ж головний член співвідноситься із підметом, то говоримо про інші різновиди односкладних речень: номінативні, вокативні чи генітивні.

Номінативне речення – це вид односкладного речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка (рідше в конструкції з числівником). Довгий час такі речення трактували як двоскладні неповні. Як зазначає Людмила Коваль, «в українському мовознавстві вивчення номінативних речень як різновиду односкладних започаткували М. С. Возняк, О. Б. Курило, К. Т. Німчинов, І. І. Огієнко»³⁵. І справді, ХХ ст. стало межовим для трактування номінативних речень як окремого виду односкладних.

Каленик Шульжук виокремлює чотири основні типи номінативних речень: буттєві (виконують описову функцію), вказівні (мають значення вказівності), оцінні (передають емоційну оцінку) і власне називні (речення-назви)³⁶.

Вокативні речення у своїх працях вперше виокремив О. О. Шахматов. Головний член у таких реченнях виражений іменником у формі кличного відмінка. Такий іменник самостійно передає певні думки, почуття, волевиявлення тощо. Каленик Шульжук трактує такі синтаксичні конструкції як речення-звертання. Також розглядають такі синтаксичні конструкції в межах нечленованих речень.

Традиційно усталеним є трактування, за яким кличний відмінок – звертання, яке не може бути членом речення. Однак якщо порівняти два

³⁵ Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – С. 65.

³⁶ Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – С. 130-131.

семантично схожі речення (*Василю, бачиш Україну? / Ти бачиш Україну?*), то побачимо, що звертання (*Василю*) формально розташоване в реченні на місці підмета (*Ти*) і семантично виконує його функцію. Саме тому вважаємо за необхідне трактувати звертання як член речення й дотримуємося погляду І. Кучеренка, який не лише вважає доцільним диференціювати вокативні речення як окремий різновид односкладних, але й наголошує на їх членованості³⁷.

Генітивними називають речення, у яких головний член виражений іменною частиною мови у формі родового відмінка однини чи множини. А. Загнітко і Г. Миронова виокремлюють два різновиди генітивних речень³⁸: 1) квантитативно-генітивні речення позначають певну кількість осіб чи предметів (*Багато краси, радості, сили*); 2) генітивно-заперечні речення, головний член яких виражений конструкцією слова **нема / ні** із іменником у формі родового відмінка (*У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв*).

Виокремлення перших (квантитативно-генітивних) речень не викликає жодних питань у мовознавців, у той час як диференціація генітивно-заперечних викликає чимало дискусій у мовознавців. К. Шульжук розглядає їх у межах безособових односкладних реченнях, дослідники І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська з певною обережністю трактують такі речення як аналоги двоскладних і використовують термін «нема-генітивні модифікації»³⁹. Мовознавці членують конструкцію на два компоненти, де заперечне слово виконує роль присудка, а іменник у родовому відмінку співвідноситься із підметом.

Дотримуємося класифікації К. Шульжука і вважаємо доцільним окремо не виділяти генітивно-заперечні речення (за термінологією А. Загнітка та Г. Миронової) із головним членом, вираженим предикативним прислівником

³⁷ Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання / І. К. Кучеренко // Актуальні проблеми граматики / упоряд., передм. З. Терлак; Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка; кафедра укр. мови. – Львів: Світ, 2003. – С. 123.

³⁸ Загнітко А. П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко, Г. Миронова. – Вроно: Masarykova univerzita, 2013. – С. 68.

³⁹ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – С. 271.

нема, а розглядати їх у межах безособових односкладних конструкцій. У таких реченнях більша увага все ж акцентується на відсутності предмета, а не на самому предметі.

Отже, бачимо, що навіть сьогодні немає єдиного усталеного підходу до класифікації односкладних речень. Найбільше дискусій серед мовознавців спричиняє питання виділення вокативних та генітивних речень як окремих різновидів односкладних. Дотримуємося думки про доцільність та необхідність такого виокремлення.

1.3. Односкладні речення як стильова домінанта мови щоденника та їх функціонування в художніх текстах

Односкладні речення як особливі синтаксичні одиниці часто стають інструментом стилістичної побудови цілого висловлювання. Стилістична забарвленість таких конструкцій реалізовується по-різному.

Щоденник є певною платформою для відображення авторської свідомості, адже самі записи є фрагментами авторського мислення. Емоційність автора щоденника не рідко виражається за допомогою односкладних конструкцій.

Володимир Калашник та Юлія Калашник влучно зазначають, що в «мові щоденника зовсім не функціонують традиційні узагальнено-особові речення»⁴⁰. Такі речення є характерними насамперед для фольклорних творів.

Отже, односкладні речення є засобом експресивного наповнення щоденника як жанру мемуарної літератури. Односкладні конструкції вибудовують тісний зв'язок між автором щоденникових записів та їх читачами.

У художніх творах функціонують здебільшого односкладні дієслівні конструкції. Так, Наталія Свистун, дослідивши структурно-семантичну побудову односкладних речень на прикладі повісті «Солодка Даруся», робить

---

⁴⁰ Калашник В. С., Калашник Ю. І. Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди. 1989 – 1999» // Науковий вісник Чернівецького університету. 2009. Випуск 475 – 477. – С. 80.

висновок, що «в мові художніх текстів широковикористовуються означено-особові односкладні речення, неозначено-особові односкладні речення, безособові односкладні речення, інфінітивні»⁴¹. При цьому дослідниця зауважує, що неозначено-особові конструкції рідко мають значення множинності, у таких реченнях все ж переважає семантика неозначеність.

У художніх творах означено-особові односкладні речення – провідний інструмент творення діалогів. Найбільш поширеним способом вираження граматичної основи означено-особових речень є наказовий спосіб дієслів І особи множини та II особи однини та множини.

Слушною є думка Т. Вавринюк про те, що у художньому стилі, як правило, «усі три види (означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові) особових односкладних речень є контекстуальними абостилістичними варіантами двоскладних речень»⁴².

Наукові дослідження Л. Голоюха спрямовані на вивчення односкладних речень у романі П. Загребельного «Роксолана». Свою увагу дослідник акцентує на функціонуванні безособових речень. Погоджуємося з його думкою про те, що такі конструкції в художніх текстах найчастіше є «засобом утілення глибокої думки, цікавого міркування, спостереження, філософсько-логічного висновку»⁴³.

По-різному функціонують інфінітивні речення в мові прозових та поетичних творів. Інфінітивні конструкції в романах, як правило, створюють динамізм можливої події, яка ще не реалізована. Натомість, дослідивши поетичний доробок Ліни Костенко, Любов Рабанюк зауважує, що в поезіях такі

⁴¹ Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся») / Н. О. Свистун // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 314.

⁴² Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті / Т. І. Вавринюк // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 8. – С. 159.

⁴³ Голоюх Л. В. Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана» / Л. В. Голоюх // Філологічні науки. Серія: мовознавство. – 2010. – № 2. – С. 28.

речення «передають волевиявлення поетеси, бажаність виконання дії, що пронизують цілі контексти»⁴⁴.

Художньому стилю властивий особливий вид номінативних конструкції – називний уявлення. Формально такі речення побудовані за схемою: номінативне речення (часто однослівне) + наступне, зазвичай поширене або навіть складне речення, яке широко описує предмет, явище, подію, почуття тощо, згадане у попередньому. Такий тип односкладних конструкцій розбурхує фантазію читача, допомагає йому краще уявити собі реалії, про які пише автор. Називний уявлення нерідко стає засобом передачі експресивності.

Найбільш активно й розгалужено у щоденникових текстах функціонують безособові речення. У щоденнику Олександра Довженка часто це структурно подібний на складений дієслівний присудок різновид безособової конструкції: поєднання прислівника, що виражає модальність (можна, треба тощо), із залежним від нього інфінітива. Зазвичай такі конструкції є настановами для самого автора на подальші дії.

У щоденнику О. Довженка інфінітивні конструкції значно частіше виконують функцію списку справ, які авторові необхідно виконати найближчим часом.

Неозначено-особові речення письменник найчастіше використовує при згадці жахів війни, він немов навмисне не хоче називати осіб, які були причетні до такої жорстокості. Та й, зрештою, О. Довженко в таких записах акцентує увагу не на особах, а на діях.

Означено-особові речення, головний компонент яких виражений у формі наказового способу, сприймаються як авторські настанови для навколишніх і читачів зокрема.

У щоденнику доволі активно функціонують і номінативні речення. Такі синтаксичні конструкції виконують найрізноманітніші функції: фіксування

---

⁴⁴ Рабанюк Л. С. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. С. Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. – 2014. – Вип. 732-733. – С. 221.

часу доби, передання сконденсованості роздумів, філософські роздуми, коротка фіксація творчих задумів.

Найбільш експресивно забарвленими є вокативні односкладні речення. Такі синтаксичні структури семантично є різноплановими, адже авторська свідомість звертається не лише до конкретних осіб, а й до доволі абстрактних потенційних «співрозмовників».

Отже, для художнього стилю більш характерними є дієслівні односкладні речення. У випадку особових конструкцій вони виступають «замінником» семантично тотожних двоскладних речень. Такі конструкції найчастіше автор вживає для динамізму розповіді та побудови діалогів. Натомість безособові та інфінітивні односкладні конструкції вирізняються широкою функціональною спрямованістю. Вони зазвичай передають філософські роздуми та бажання автора.

Оригінальною ознакою синтаксису односкладних речень у художньому стилі є наявність особливого типу номінативних конструкцій – називного уявлення. Такі речення стають інструментом вияву експресивності в тексті.

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ «ЩОДЕННИКА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

2.1. Функціонально-семантичні особливості дієслівних односкладних конструкцій у щоденникових записах О. Довженка

Аналіз «Щоденника» Олександра Довженка показав, що більшість односкладних речень, які функціонують у тексті, є дієслівними – 464 речень. Саме на них припадає 64 % усіх односкладних конструкцій (додаток 1).

Однак кожному типу дієслівних односкладних конструкцій властива своя частота вживання. У щоденникових записах найпоширенішими дієслівними різновидами односкладних речень є означено-особові (34 %) та безособові конструкції (33 %).

Найрідше автор використовує неозначено-особові односкладні речення (13 %). На інфінітивні конструкції припадає 20 % з усіх односкладних дієслівних речень (додаток 3).

Слід зазначити, що у «Щоденнику» не функціонує жодне узагальнено-особове односкладне речення. Це пояснюється тим, що цей тип односкладних конструкцій властивий насамперед фольклорним жанрам.

2.1.1. Односкладні означено-особові речення

Як уже зазначали в першому розділі, не усі дослідники виділяють означено-особові речення як окремий різновид односкладних конструкцій. Це пов'язано з тим, що особове закінчення дієслова дає нам чітку вказівку на особу, яка і є активним діячем. Саме тому такі речення завжди є повними. Ми легко можемо встановити умовного діяча за особовим закінченням, бо, як зазначає Вікторія Коломийцева, «наша мова має дивовижний потенціал, який дозволяє передавати інформацію, не говорячи»⁴⁵.

⁴⁵ Коломийцева В. В. Проблема синтаксичної кваліфікації означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень / В. В. Коломийцева // Studia Linguistica: зб. наук. пр. – Вип. 2. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 199.

Вважаємо необхідним виокремлювати цей різновид односкладних конструкцій, бо вони все ж відрізняються від двоскладних речень. В останніх акцентується основна увага на особі, натомість в односкладних означено-особових реченнях акцент зміщується з особи безпосередньо на процес чи дію.

Використання означено-особових речень у художньому тексті «засвідчує динамічність висловлення, а також сприяє уникненню тих самих членів речення, виражених займенниками»⁴⁶. Як слушно зауважує Ніна Свистун, такі конструкції можуть «створити атмосферу щирої довірливої розмови»⁴⁷.

Залежно від способу вираження граматичної основи виділяємо три типи односкладних означено-особових конструкцій. Головний член у них виражений:

1. Дієсловами першої особи однини та множини дійсного способу: *Люблю народ свій палкою любов'ю* [с. 184], *Схилимо* голови перед мільйонами убитих [с. 147]. Ці речення становлять більшість означено-особових односкладних конструкцій – 52 %.
2. Дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу: *Правди не доб'єшся все одно* [с. 188], *Ось пригадаєте мене* [с. 121]. Такий тип найменш поширений – 11 %.
3. Дієсловом наказового способу: *Залиште* [с. 114]. З-поміж усіх означено-особових конструкцій на такий тип припадає 37 % речень (Додаток 5).

Перша група представлена в записах Олександра Довженка доволі широко. Це пов'язано із самим жанром щоденника, що передбачає необхідність я-нарації у тексті. Функція будь-якого щоденника – це поділитись особистими думками та переживаннями, тому й не дивно, що дієслова першої особи однини стають ядром означено-особових односкладних речень у щоденникових записах автора.

⁴⁶ Рабанюк Л. С. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. С. Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. – 2014. – Вип. 732-733. – С. 218.

⁴⁷ Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся») / Н. О. Свистун // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 315.

Проаналізувавши текст, виокремили 62 прості речення, у яких граматична основа виражена дієсловом першої особи однини дійсного способу. З них практично чверть (18 речень) є простими непоширеними, фактично однослівними, реченнями: *Прощаю* [с. 104], *Не хочу* [с. 149]. Відносно висока частотність речень такого типу пояснюємо специфікою жанрових записів, адже вони часто спроектовані на те, щоб максимально лаконічно виразити думки та емоції. Автор використовує непоширені означено-особові конструкції для ствердження (*Знаю* [с. 26], *Бачу* [с. 121]) чи заперечення (*Хоча ні, прощу* [с. 71], *Не скажу* [с. 70]), окреслення процесу письма (*Записую* [с. 63], *Ну й пишу* [с. 67], *Пишу* [с. 95]), висловлення творчих планів (*Запишу* [с. 153], *Доб'юсь* [с. 188]), вираження психічного (*Вірую, вірую, вірую!* [с. 48], *Розумію* [с. 36]) чи фізичного (*Вмираю* [с. 65], *Старію* [с. 41]) станів.

Бачимо, що структура граматичної основи непоширених простих означено-особових односкладних речень є традиційною – одиничне дієслово першої особи однини дійсного способу: *Не знаю* [с. 81]. Однак це не єдиний спосіб вираження граматичної основи: ядром речення може бути і сполука «*можу* + інфінітив»: *Можу назвати* [с. 188]. Ця конструкція є граматичною основою, що співвідноситься зі складеним дієслівним присудком, де між собою поєднуються модальне дієслово та інфінітив: *Можу й не назвати* [с. 188].

Якщо говорити про часову спрямованість таких речень, то помітна тенденція до вживання цих конструкцій для позначення дії в теперішньому часі (*Зараз їду до Рошалья і Строевої обідати* [с. 80]). І справді, щоденник автор творить тут і зараз, його ретроспективність є мінімальною. Тому для записів актуальна насамперед дія, що відбувається у теперішньому часі: *Пишу "славу"* [с. 63], *Дописую "Мічуріна"* [с. 10]. Бачимо, що таким конструкціям властива наявність прямого додатка, який виражається іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Пишу сценарій* [с. 139], *Перебудовую в уяві світ* [с. 153]. Проте граматична основа, що співвідноситься з присудком, може супроводжуватись і непрямим додатком, який виражений у тексті іменником у формах родового відмінка з прийменником чи без нього (*Пишу про воїна-*

мученика і борця великої і рідної мені ідеї: облагородження нашого народу радянського через сади [с. 9], **Розпитаю** людей [с. 209]), займенником у формі родового (**Вітаю** вас [с. 167]), давального (**Бажаю** вам добра [с. 168]) чи орудного (**Милуюсь** нею, весь переполнений до неї глибокою ніжністю [с. 173]) відмінків. Такі додатки розширюють семантику речень, уточнюючи те чи інше особове дієслово.

В аналізованих реченнях граматична основа частіше співвідноситься з простим дієслівним присудком: **Перебуваю** в гнітючому моральному стані [с. 201], **Тепер захищаю** докторську [с. 138]. Проте граматична основа односкладних означено-особових конструкцій у щоденникових записах Олександра Довженка може співвідноситись із складеним дієслівним присудком. У такому випадку інфінітив поєднується з фазовим (**Починаю** негайно й уперто правити "Україну в огні" [с. 7]) або модальним дієсловом, що виражає прохання (**Прошу** подати в письменній формі [с. 118]), спроможність / неспроможність до дії (**Що можу думати** неухильно тільки про велике і піднімати природу до самого себе [с. 82], **Не можу** не то що ходити, сидіти вже важко, навіть важко лежати [с. 139]).

Усі аналізовані речення, що виражають дію, що відбувається у теперішньому часі, є розповідними: **Іду** з аптеки [с. 171], **Радуюсь** за всіх добрих людей Союзу [с. 31]. Абсолютна більшість з них є стверджувальними: **Приказую** один процент щорічного врожаю жита й пшениці молотити в околот... [с. 108], **Пишу** книгу [с. 97]. Використання названих речень у заперечній формі є доволі обмеженим: **Не сплю** ночі [с. 153], **Пишу** статтю для "Літгазети" про суд над "Летрфрансез" і за два дні не можу зібрати думок, не можу пером повести [с. 131], **Уже тепера** до кінця війни і **не побачу** [с. 70].

Граматична основа означено-особових односкладних речень може виражатися дієсловом першої особи однини майбутнього часу. Хоч текстові щоденника більш властиві дієслова на означення теперішнього часу, лексеми-виразники майбутнього часу є маркерами професійних амбіцій та планів

Олександра Довженка: *А собі побажаю п'яти картин* [с. 46], *Напишу п'єсу* [с. 99]. Оскільки щоденникові властива прив'язаність до дат, то автор зазначає й конкретну дату запланованої події: *Дев'ятнадцятого листопада виступатиму на пленумі Академії архітектури з питань будівництва нового села* [с. 198].

При цьому майбутній час дієслів недоконаного виду в різних реченнях має й синтетичну (*Заклинатиму себе підвестись до висот написання тривалого твору на довгі літа* [с. 49], *Політиці приділятиму найменшу долю часу* [с. 48]), й аналітичну форми (*Проте не буду занепадати духом* [с. 34]). Форма майбутнього часу дієслів доконаного виду є традиційною: *Побажаю і великому мойому радянському народу-велетню щастя і слави* [с. 46], *Всю свою силу, весь розум очищу од дрібного, повсякденного* [с. 49].

Означено-особовим реченням, граматична основа яких сформована дієсловом першої особи однини у формі майбутнього часу, властива риторичність, яка виражається питальними реченнями: *Чим утішусь на чужині? Де преклоню голову сиву?* [с. 131], *Що скажу?* [с. 61]. Для теперішнього часу питальність конструкцій не характерна. Ці питання не мають прямого адресата. Проте в такий спосіб Олександр Довженко займається самоаналізом.

Простим означено-особовим конструкціям, граматична основа яких виражена дієсловом першої особи однини дійсного способу, характерна синтаксична неускладненість: *Бажаю вам довгого віку* [с. 130], *Виступаю на пленумі комсомолу* [с. 153], *Поглиблю Мічуріна* [с. 95], *Стою на колінах* [с. 89]. Рідше такі речення можуть ускладнюватись однорідними головними (*Пропаду, думаю, і вас потягну за собою в могилу* [с. 100], *Сьогодні лечу, себто не лечу, а їду до Москви* [с. 198]) та другорядними членами (*Чую в вагоні пісні азербайджанського соло під акомпанемент музики і хору* [с. 147], *Беруся за "Хату" чи за "Міру"* [с. 108]).

Як уже зазначалось, дієслова першої особи однини як ядро граматичної основи характерні насамперед простим реченням: *З великою приємністю*

працюю над літературним сценарієм "Мічурін" [с. 8], Підписуюсь під кожним її словом [с. 167]. Частотність вживання вищезгаданих дієслів у структурі складного речення є в чотири рази меншою (14 речень). Однак використання їх у межах складного речення є дуже широким:

- як частина безсполучникового складного речення: *Одне **можу** вам сказати: напевно високе начальство до вас не приїде...* [с. 188], *Пригадую: основна риса характеру нашої сім'ї – насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою* [с. 188]. Означено-особове односкладне речення в таких випадках розташоване у препозиції. При цьому друге просте речення розкриває зміст першого (означено-особового);
- як частина складносурядного речення: ***Виїдеш** було в степ, а степ широкий* [с. 27];
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною частиною: *Яка буде доля "Повісті" — **не знаю*** [с. 29], ***Знаю**, що не повернуться назад літа і що нічим уже їх не догнати* [с. 47], *От тільки **не знаю**, чому зараз люде так не люблять трудитись?* [с. 52]. Бачимо, що в усіх випадках граматична основа виражена лексемою *знати*;
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною означальною частиною: ***Благословляю** день, і осінь, і теплий вечір, і шум сокориний, що доноситься до мене з того берега* [с. 170], ***Встановлю** вечірній час, як молитву народу, **полечу** духовним своїм зором на Україну до рідного народу, якого ніжним сином я є, був і буду во ім'я отця* [с. 49];
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною обставинною частиною. При цьому підрядна частина виражає **причину** (***Виробляю** норму, **плачу** всі внески, бо неприлично ж робочому чоловіку в своїй державі їх же не платити* [с. 144], ***Благословляю** вас, що не впіймали ви мене* [с. 81];), **мету** (*Не то всю ніч, життя тисячі верст ішов би за вами, аби тільки **слухать*** [с. 134]), **час** (***Буду творити** в ньому, скільки вистачить сил і талану* [с. 31]). При цьому означено-особова

односкладна конструкція може бути як головною, так і підрядною у структурі складного речення: *Планетарне безумство цілком очевидне, коли **дивлюсь** підряд коробок двадцять хроніки-кіно, німецької, нашої, англійської і американської* [с. 20], *Пошлю і **попрошу** подати якийсь знак, бо так далі жити не можна* [с. 45].

Використання дієслів першої особи множини як граматичного ядра означено-особових односкладних речень у «Щоденнику» Олександра Довженка є обмеженим: натрапляємо лише на шість таких випадків. Практично всі речення такого типу виражають дію, яка має відбутись у майбутньому: *Обійдемо*сь* і так* [с. 208]. Лише в одному реченні граматична основа – дієслово першої особи однини теперішнього часу: *Кидає*м* бомби* [с. 50].

Дієслова першої особи множини формують граматичну основу, що співвідноситься з простим дієслівним присудком (*Почнемо обговорення* [с. 188]) або складеним дієслівним присудком, що складається з модального слова та інфінітива: *Не може*м* не здобути* [с. 33].

Слід зазначити, що означено-особовим реченням, граматична основа яких виражена дієсловами першої особи множини, також характерний заперечний характер (*Ні, не підемо* [с. 7]) та риторичність (*Чим же хату покриємо?* [с. 175]).

Підсумовуючи усе вищесказане, зазначаємо, що дієслова першої особи однини дійсного способу складають основу означено-особових односкладних речень у тексті щоденникових записів Олександра Довженка. Натомість частотність означено-особових односкладних конструкцій, граматична основа яких виражена дієсловами першої особи множини, є кратно нижчою. Це вмотивовано жанровою специфікою щоденника, яка вимагає від автора написання тексту у формі я-нарації.

Дієслова другої особи однини та множини значно рідше стають граматичною основою означено-особових односкладних речень у «Щоденнику» Олександра Петровича. В аналізованому тексті зафіксовано лише 18 прикладів таких конструкцій. Це пояснюється тим, що авторським засобам

властивий акцент на власній особі або емоційне звернення до інших у формі наказового способу, про який написано нижче. Таким чином, дійсний спосіб дієслівний другої особи не є продуктивним для творення означено-особових конструкцій у записах письменника.

Під час аналізу означено-особових речень першої групи (граматична основа – дієслово першої особи однини та множини дійсного способу) ми зазначали, що дієслова першої особи однини є продуктивнішим засобом творення односкладних конструкцій у тексті, ніж дієслова першої особи множини. Про дієслова другої особи дійсного способу такого сказати ми не можемо, оскільки їх частотність у формі однини та множини є практично однаковою: вісім речень для перших та дев'ять для других.

Проаналізувавши часову приналежність вищезгаданих дієслів, можемо сказати, що вживання слів у формі теперішнього часу властиве другій особі множини (*От бачте* [с. 187], *Не вірите?* [с. 135], *Працюєте погано* [с. 187]). Натомість для граматичної основи, вираженої дієсловами другої особи однини, характерний майбутній час (*Ось побачиш* [с. 19], *Ну, що поробиш* [с. 70]).

Як показує дослідження, означено-особові речення, граматична основа яких виражена дієсловами другої особи дійсного способу, можуть бути як стверджувальними, так і заперечними: *Може, маєш гріх який чи особливу заслугу* [с. 63], *На всі смаки не догодиш* [с. 38], *Багато говорите про щастя* [с. 155].

Дієслова другої особи дійсного способу в тексті щоденника Олександра Довженка формують граматичну основу означено-особових односкладних речень, головний член якої співвідноситься з простим дієслівним присудком (*Прощайте* [с. 131]), складеним дієслівним присудком, вираженим модальним дієсловом та інфінітивом (*Можете іти спати* [с. 136], *Хочете писати про майбутнє?* [с. 180]).

Для вищезгаданого різновиду означено-особових односкладних конструкцій характерні питальні речення: *І будеш при комунізмі?* [с. 191], *Маленький, кажете?* [с. 26]. Якщо дієслова першої особи часто формували

риторичні запитання, то дієслова другої особи дійсного способу не творять граматичної основи для риторичних питань. Олександр Довженко за допомогою цих дієслів ставить часто уточнювальні питання, на які все ж бажає отримати відповідь.

Як бачимо, дієслова другої особи дійсного способу творять граматичну основу насамперед простих речень. Їх функціонування в межах складних конструкцій є не таким широким. Хоча подекуди Олександр Довженко використовує їх для побудови складних безсполучникових конструкцій (*Поживете й без щастя, чорт вас не візьме* [с. 188]), складнопідрядних речень із підрядним допусту (*І скільки на них **не працюю**, ніколи всім **не вгодиш*** [с. 38]) або умови (*Кажу, якщо вже хочеш, щось таке просте, життєвське* [с. 63]).

Тож можна говорити про певну функціональну обмеженість у вживанні означено-особових односкладних конструкцій, граматична основа яких виражена дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу, у тексті щоденника Олександра Довженка порівняно з тими конструкціями, де ядро речення – дієслово першої особи дійсного способу.

Текст щоденника Олександра Петровича характеризується високою емоційністю, адже основні записи припадають на післявоєнний час, коли повсюди панував хаос. Нерідко на сторінках щоденника знаходимо, що митець давав своїм сучасникам поради та настанови, які залишаються актуальними й сьогодні: *Борись во ім'я честі* [с. 208]. Для цього автор найчастіше вдається до використання дієслів у формі наказового способу.

Взагалі дієслова наказового способу є продуктивним засобом формування означено-особових односкладних речень у щоденникових записах Олександра Петровича. У тексті натрапляємо на 59 конструкцій такого типу.

Функційний потенціал наказового способу в цих речень є дуже великий. Автор використовує цей спосіб для висловлення:

- спонукання до дії: (*Знайдіть бодай один пам'ятник щасливій людині* [с. 178], *"Бери"* [с. 42]);

- порад (*Бери собі другий талант* [с. 42], *Пишайтеся, розквітайте, хай вам бог допоможе* [с. 33]);
- заборон (*Не надавайте* значення [с. 83], *Не утруднюйте себе криком* [с. 121]);
- побажань (*Будьте здорові й щасливі* [с. 168], *Дай розуму і сумління керівникам твоїм* [с. 24], *Не презри моїх сліз, коли плакав я над твоєю долею в страшні часи німецької неволі* [с. 25]);
- прохань (*Платню за роботу, будьте ласкаві, визначіть мені в якій іншій формі по закінченню фільма, відповідно до його якості* [с. 74], *Іменем великого бога, отця панюго, – розіпніть його* [с. 85]);
- наказів (*Розіпніть його, розіпніть його!* [с. 85]).

Проаналізувавши змістове наповнення означено-особових односкладних речень, у яких граматична основа виражена дієсловом наказового способу, виокремили п'ять семантичних груп:

1. Речення з граматичною основою, що виражена дієсловом «писати» в наказовому способі. У тексті щоденника Олександра Довженка згаданий тип означено-особових односкладних речень використовується в трьох аспектах: для позначення письма як фізичного процесу (*Напишіть* [с. 63], *Записуйте* [с. 64]), для позначення письма як елемента творчості (*Запишіть хоч на один рядок* [с. 62], *Напишіть нам щось веселе, смішне* [с. 92]), як запис в певну групу (*А мене запишіть у партію. І мене запишіть* [с. 63]).

Функціонування таких конструкцій у межах складного речення також є досить широким. Так, означено-особові односкладні речення з граматичною основою, що виражена дієсловом «писати» в наказовому способі, є частинами безсполучникового складного речення (*Пишіть: великому Сталіну слава* [с. 63]), складнопідрядних конструкцій із підрядними з'ясувальними (*Пишіть, що вмер геройською смертю, більшовиком* [с. 63], *Пишіть усе, що бачите, – весь жах, весь бруд, всі нелюдські жертви і страждання* [с. 92]).

2. Конструкції, у яких граматична основа виражена лексемами на позначення процесу говоріння (казати, перебивати, назвати, покликати): *Ну,*

скажіть [с. 70], *Не перебивайте* [с. 188], *Поклич мене, прийми на свої береги, де трудяться мої люде, де чую спів* [с. 175].

Характерною особливістю таких конструкцій є використання їх у складі складнопідрядних речень із підрядним з'ясувальним: *Скажи мені, що ти виніс узагалі зі страшного з усього смислу війни?* [с. 63]. При цьому цікавими з погляду синтаксису є сполучні засоби в таких словах – сполучні слова *чому* (*Тільки скажіть мені, чому ж не весело стало житися в селі?* [с. 54]), *де* (*Розкажіть же, де ви були?* [с. 26]), *чого* (*Скажіть мені, чого ви могли вільно і, так би мовити, безкарно не робити в Каховці всі отсі чотири роки?* [с. 194]). Бачимо, що означено-особова односкладна конструкція є головною частиною складного речення і практично завжди стоїть у препозиції відносно підрядної частини. Можливий варіант інтерпозиції означено-особових речень, граматична основа яких виражена дієслово *сказати* в наказовому способі: *І для чого, скажіть мені, труд розглядається вже як щось виключне?* [с. 52].

Крім цього, вищезгадані речення функціонують у тексті щоденника як частини складнопідрядного речення з підрядними означальним (*Назовіть мені одну душу за тисячу літ, що прославила би ся трудом праведним* [с. 178], підрядним з'ясувальним (*Приїжджайте до нас на будівництво і розкажіть людям про те, що буде через... років* [с. 180]) та безсполучникової складної конструкції: *Скажіть мені: коли б були ви не письменник, а хлібороб, як ми от, як би землю краще по-новому обробляли* [с. 187].

3. Речення, у яких наказовий спосіб є інструментом впливу на емоційно-психологічний стан. Цю групу конструкцій автор вживає найбільше. У більшості таких речень граматична основа виражена дієсловом у наказовому способі із заперечною часткою. Олександр Довженко або радить щось (*Недовіряйте мужикові* [с. 114], *Не бійтесь захоплення* [с. 201]), застерігає (*Бійтесь лжі і утрировки* [с. 201]) або прямо забороняє (*Не смійтеся* [с. 159], *Не ображайте* [с. 182]).

Такі речення вирізняються своєю лаконічністю: *Сорадуйся і сострадай* [с. 154], *Жалійте людей* [с. 182]. У них немає нічого зайвого, лише

голий нерв емоції. Швидше за все автор писав їх під сильним емоційним впливом. Тому нерідко вони є окличними: *Ненавидьте, зневажайте!* [с. 85].

Аналізуючи такі конструкції, бачимо, що Олександр Петрович використовував щоденник і як місце сповіді та каяття: *Простіть мене* [с. 182], *Прости мене* [с. 104], *Пом'яни мене, мученика* [с. 25].

4. Конструкції з граматичною основою, що виражена дієсловами руху (*іти, поспішати, топтати, заходити, стояти, вилазити*). Найчастіше це речення, що складаються з одного слова: *Ідіть* [с. 152], *Постійте* [с. 212], *Вилазьте* [с. 50]. Вони найбільш яскраво передають емоційні ривки автора: *Нагору поспішайте* [с. 157], *Іди геть!* [с. 182]. Одразу помітно, що Олександр Довженко не продумував написання тих речень, вони – миттєва реакція автора на зовнішні чи внутрішні чинники.

Однак інколи наказовий спосіб дієслів на позначення руху, сформувавши граматичну основу означено-особового односкладного речення, стає елементом складнопідрядних конструкцій із підрядним причини (*Заходьте завтра до мене вдень, давайте порадимось, може, нам удасться створити хоч невеличку групу творців на захист мистецтва, бо те, що діється навколо, – се нестерпне, неможливе* [с. 22]) або умови (*Продовжуйте топтати моє ім'я, якщо комусь треба, нехай я швидше вмру* [с. 130]).

5. Речення, у яких наказовий спосіб – спосіб вираження фізичних та розумових процесів людини. Для означення перебігу цих процесів Олександр Довженко використовує такі дієслова в наказовому способі: *дивитись* (*Дивись вперед, а то лишишся позаду, – і через минуле утверджуй майбутнє в сучасному* [с. 177]), *глянути* (*Гляньте на Землю* [с. 95]), *слухати* (*Не слухайте його* [с. 92], *Слухай!* [с. 146]), *пам'ятати* (*Пам'ятайте тільки одне: так воювати, як ми воювали, і не снилось проклятій вашій крамарській натурі* [с. 178]), *думати* (*Тільки не думайте, що я образив чи побив його* [с. 51], *Думай неухильно тільки про велике* [с. 208]) та *повірити* (*Повірте, що навіть звичайна розмова з вами приносить мені справжнє страждання завжди* [с. 121]).

Робимо висновок, що наказовий спосіб дієслова – найпродуктивніший спосіб вираження граматичної основи означено-особових односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка. Автор найчастіше використовує наказовий спосіб як інструмент вираження порад, побажань, наказів, прохань та заборон.

Лаконічність вищезгаданих конструкцій зумовлена жанровою специфікою щоденника: митцеві важливо тут і зараз записати ще зовсім свіжі думки, а не згадувати їх, шукаючи у своїй пам'яті.

2.1.2. Неозначено-особові односкладні конструкції

Головна особливість неозначено-особових речень полягає у зсуванні акцентів із безпосереднього виконавця на саму дію, процес, факт чи явище. Проте це не означає, що в таких реченнях узагалі відсутній діяч. Безумовно, він наявний, але перебуває на задньому плані відносно самої дії, яка є значно важливішою. Дійова особа в таких реченнях «мислиться неозначено, чітко не окреслено»⁴⁸.

При цьому Олександр Довженко зазвичай знає цього активного діяча, але з певних причин не називає його в реченнях щоденника: *Кидали бомби на землю* [с. 26]. *Його послали, можливо, парламентаром* [с. 26]. У першому випадку це пояснюється цензурою та суспільно-політичним тиском із боку влади на митця. У другому – акцент на процесі, події. Вказівка на діяча в конкретно цьому випадку є непотрібною. Як слушно зазначає Людмила Коваль, «Семантична сутність неозначено-особових речень (НОР) полягає в домінуванні самого факту дії, у відсутності потреби конкретно позначати суб'єкт»⁴⁹.

Виконавцем дії, про яку йдеться в реченні, може бути й сам Олександр Петрович, але він прямо себе не називає, а використовує форму неозначено-

⁴⁸ Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті / Т. І. Вавринюк // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 8. – С. 158

⁴⁹ Коваль Л.М. Неозначено-особові речення в корпусі односкладних конструкцій української мови [Електронний ресурс] / Л. М. Коваль. – Режим доступу: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/352>

особового односкладного речення: *Весь час на різних художніх радах порівнюють* кольорове кіно з малярством [с. 109]. Це речення може перефразувати як означено-особову конструкцію: *Весь час на різних художніх радах порівнюю* кольорове кіно з малярством. Проте автор використовує неозначено-особову форму для того, щоб абстрагуватися від конкретної діяльності. Крім того, використавши дієслово у формі третьої особи множини теперішнього часу, Олександр Петрович підкреслює певну традиційність, фаховість і значущість порівняння кіно з малярством. Письменник немов зазначає, що порівнює ці два види мистецтва не лише він, а й інші професіонали своєї справи.

Залежно від часової форми, у якій вжито дієслово – ядро граматичної основи, неозначено-особові речення ділимо на три групи:

- 1) речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі минулого часу (найчастіше функціонує) – 60 %;
- 2) речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі теперішнього часу – 35 %;
- 3) Речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі майбутнього часу (натрапляємо найрідше) – 5 % (додаток б).

Типовий спосіб вираження граматичної основи неозначено-особових односкладних речень – дієслово третьої особи однини минулого часу: *Учора в ВОКСі шанували творчість Чапліна* [с. 14], *Співали йому "Щедрик", "Будеш мати вік хороший"* [с. 112]. Бачимо, що кількість активних діячів не є важливою в таких конструкціях.

Як правило, вищезгаданому типу односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка характерна наявність додатка, що прямо вказує на об'єкт, на який спрямована дія. Цей додаток зазвичай виражений займенником чи іменником у формі родового відмінка без прийменника (*Мене провалили* [с. 153], *Нищили ворогів на всьому світі* [с. 26]) або іменником у формі давального відмінка без прийменника (*Поету не простили нічого, ні*

одної його життєвої помилки [с. 166]). Нерідко для згадки про предмети, на які спрямована дія, автор використовує прямі додатки, що виражені іменниками у формі знахідного відмінка: *Вирішили проєкт* [с. 160], *Пам'ять його вшанували урочистими словами* [с. 211].

Головний член неозначено-особових конструкцій у щоденнику зазвичай співвідноситься з простим дієслівним присудком: *Бажали перед битвою* [с. 64], *Полетіли в Китай* [с. 175]. Однак в аналізованих конструкціях нерідко граматична основа співвідноситься зі складеним дієслівним присудком, що виражений фазовим дієсловом «почали» та залежним від нього інфінітивом: *Очевидно, саме у зв'язку з атомною ерою вже почали переглядати всю проблематику гідробудівництва* [с. 194], *І от почали будувати перший дім* [с. 142]. При цьому інколи дієслово «почали» автор у тексті щоденника замінює контекстуальним синонімом «стали»: *Приїхали на Батьківщину і стали будувати комунізм* [с. 143]. Крім цього, складений дієслівний присудок може бути виражений конструкцією фазове дієслово «перестали» + інфінітив: *Перестали молотити в околот* [с. 175].

Окрім фазових, Олександр Довженко використовує модальні дієслова, що позначають заборону, як частину складеного дієслівного присудка: *В Дніпропетровську і десь коло Криворіжжя йому читати заборонили, спираючись на заборону взагалі читати мої твори* [с. 32].

Грамматичним основам, що становлять ядро неозначено-особових речень, у щоденнику властива однорідність присудків. Проаналізувавши текст, натрапляємо на єднальні (*Пронизали найтоншим аналізом доскональним мікронні всесвіти, проникли в тайни мікрокосму* [с. 87]) і протиставні (*У богів невірили, проте тримали їх на покуті для краси і для всякого случаю* [с. 80]) відношення між однорідними присудками.

Синтаксична структура неозначено-особових односкладних речень у щоденнику Олександра Петровича є неоднорідною. Натрапляємо в тексті навіть на непоширені конструкції: *І... стали* [с. 87], *Кинули* [с. 50]. Однак, практично

усі речення є поширеними: *Побігли за Кумом* [с. 146], *Перед сим сперечалися дома* [с. 88].

Більшість неозначено-особових конструкцій у тексті щоденника виражені простими реченнями: *І нагородили посмертно званням Героя Радянського Союзу...* [с. 211], *По дорозі розминулися* [с. 146]. Нерідко останні ускладнюються однорідними головними (*Навіть мало говорили, але думали разом* [с. 161]) або другорядними членами (*Після довгих досліджень, спорів, перевірок і т. п. прийшли до варіанта, прийняли* [с. 160]), відокремленою прикладкою (*Потім дивилися "Золоту лихорадку" — чудесну молоду картину Чапліна* [с. 15]).

Неозначено-особові односкладні конструкції, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі минулого часу, нерідко у щоденникових записах Олександра Довженка стають частиною складних речень. При цьому вищезгадані конструкції автор насамперед вживає в структурі складнопідрядних речень:

- як головна частина складнопідрядних речень із підрядним з'ясувальним: *Казали, що ще малим він знайшов монету в двадцять копійок* [с. 138];

- як головна частина складнопідрядних речень із підрядним означальним: *Милого її забили на японській війні в той саме час, коли ще тільки-но зійшла її зоря* [с. 174];

- як головна частина складнопідрядних конструкцій із підрядним умови: *Чого його оголосили ділом честі, доблесті і героїства, коли він сам по собі є просто діло* [с. 52];

- як залежна частина складнопідрядної конструкції з підрядним допусту: *І як не просили в президії, як не викликали робітників на дискусію, ніхто не відгукувався* [с. 161].

Бачимо, що неозначено-особові конструкції у щоденнику Олександра Довженка розташовані, як правило, у препозиції відносно інших частин, які є у складі складного речення.

Вищезгаданий тип односкладних конструкцій автор використовує здебільшого для розповідних речень (*Як при німцях відновлювали церкву в селі* [с. 79]). Це пояснюється специфікою жанру щоденника, де частотність розповідних речень є найбільшою, бо автор насамперед є розповідачем подій чи явищ, ділиться власними думками та спогадами.

Однак все ж натрапляємо в тексті на кілька питальних неозначено-особових конструкцій, що функціонують у межах простого (*Чому так почали уникати фізичної праці?* [с. 54]) чи складного речення (*Для чого з людини, що обробляє землю, зняли красу вишивки, покрою, кольору?* [с. 54]). Таким питанням характерна риторичність.

Крім цього, практично усі неозначено-особові речення є стверджувальними: *Навіть бездонну душевну доброту поета вважали за безпринципність і маскування* [с. 167]. Для вираження заперечень автор використовує два засоби водночас: і заперечну частку *не*, і повторювальні сполучники *ні...ні*: *не дали мені в руки ні меча, ні клейнода, ні печаті, ні заборонного статуту* [с. 81].

Значно рідше в щоденникових записах Олександра Довженка трапляються неозначено-особові речення, головний член яких співвідноситься з присудком, що виражений дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього часу.

Автор або зумисне, через цензуру не називає діяча в таких конструкціях (*Полонених шведів при Катерині женуть у заслання з островів балтійських на південь України* [с. 142]) або вказівка на суб'єкт є не такою важливою, як сама дія (*Автора обирають до Верховної Ради Союзу РСР* [с. 96]).

Залежно від семантики дієслів третьої особи множини теперішнього часу, що становлять граматичну основу неозначено-особових конструкцій, речення можна поділити на кілька основних тематичних груп:

- виразники процесів говоріння та слухання: *Дурниці говорять у вашій Америці* [с. 21], *Мене слухають* [с. 153];

- виразники процесів створення тексту та його прочитання: *Читають по радіо, по школах, друкують* [с. 96], *Читають лист Д-ка* [с. 49];
  - виразники руху: *Находять?* [с. 51], *Приїждять на базу* [с. 146].
- Нерідко такий семантичний тип граматичної основи характеризується однорідністю простих дієслівних присудків у тексті щоденника: *Приїждять, сновигають* [с. 171].

Грамматична основа вищезгаданого типу односкладних речень, як правило, співвідноситься зі простим дієслівним присудком: *Прощаються й плачуть чи, махнувши рукою, подавляють ридання, оглядаючись на рідну хату в останній наче раз* [с. 93].

Натрапляємо в тексті щоденника Олександра Довженка й на дещо унікальний спосіб вираження граматичної основи неозначено-особових односкладних конструкцій – за допомогою цілого фразеологізму: *Закопильють губи* [с. 171].

Оскільки щоденниковому жанру характерна підвищена емоційність, то неозначено-особові конструкції стають інструментом для побудови окличних речень (*Не пуцать на очі!* [с. 45]) та питальних конструкцій (*Що про нас говорять?* [с. 114]).

Практично всі неозначено-особові речення в щоденникових записах є стверджувальними: *Війну називають мистецтвом* [с. 68]. Заперечні ж конструкцій нерідко містять у собі додаткові риси негативної конотації: *Не приймають без начальника бази т. Кума* [с. 146].

Щоденникові як жанру характерна побудова висловлювань у формі я-нарації. Натомість такий формат ведення розповіді є неможливим для неозначено-особових речень. Щоб підкреслити причетність дії, про яку йдеться в тексті щоденника, до власної персони, Олександр Петрович вводить у речення додаток, що виражений займенником першої особи однини у формі родового відмінка: *Мене запрошують на посаду голови колгоспу* [с. 124], *Мене приймають* [с. 49].

Однак написане не завжди стосується лише персони автора, і митець у таких випадках зазначає адресата дії: *Оселяють шведів у горах на убогих кам'янистих ділянках* [с. 143]. Бачимо, що інструментом такої вказівки знову ж таки стає непрямий додаток.

Функціонування неозначено-особових односкладних конструкцій, у яких граматична основа виражена дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього часу, в межах складних речень є обмеженим у щоденникових записах Олександра Петровича.

У тексті натрапляємо лише на кілька прикладів використання вищезгаданого типу односкладних конструкцій як частини безсполучникового (*Потім опустяться, подовшають, – війна затихає, замирення* [с. 122]), складнопідрядного з підрядним означальним (*Знову женуть полонених, що залишились після нечуваних боїв у Цитаделі* [с. 22]), складнопідрядного з підрядним обставинним мети (*Потім закон приймають, тільки я щоб не думав багато про себе* [с. 153]). Як бачимо, неозначено-особові конструкції в складі складнопідрядних речень завжди виконують роль головної частини і стоять у препозиції відносно підрядної.

Найменш частотною є група неозначено-особових односкладних речень, у яких граматична основа співвідноситься із присудком, вираженим дієсловом третьої особи множини майбутнього часу: *І одрубують, може, ногу чи руку* [с. 127].

При цьому граматична основа таких односкладних речень може співвідноситись не лише із простим дієслівним присудком (*Колись і мені повісять золоті оці іграшки* [с. 127]), а й зі складеним дієслівним, що виражений у тексті щоденника Олександра Довженка модальним дієсловом на позначення заборони та залежним від нього інфінітивом: *Адже се тема руська, про руський народ, проте я думаю, що мені не заборонять писати про його добре, люблячи палко і свій народ* [с. 122].

Підсумовуючи вищенаписане, зазначасмо, що неозначено-особові односкладні речення у щоденнику Олександра Довженка побудовані на основі

дієслів усіх трьох часових форм. Найтиповішим способом конструювання таких речень є використання дієслів минулого часу. Ці конструкції функціонують як і в межах простих речень, так і стають частиною різнотипних складних речень (безсполучникове, складнопідрядне з різними видами підрядного).

Найхарактерніша ознака неозначено-особових конструкцій – це неозначеність, тобто відсутність прямої вказівки на діяча, який безпосередньо є виконавцем дії. Митець або не хоче, або не може (через цензуру) прямо називати діяча в тексті свого щоденника.

2.1.3. Односкладні безособові речення

Безособові речення – це найпоширеніший тип односкладних конструкцій в українській мові. Тому не дивно, що частотне співвідношення безособових речень серед усіх односкладних дієслівних у щоденникових записах Олександра Довженка становить 33 %.

Проаналізувавши всі безособові односкладні речення, які функціонують у тексті щоденника, ділимо їх на шість груп відповідно до засобу вираження граматичної основи:

1. Безособові речення, граматична основа яких виражена прислівником. Тут варто виокремити три підгрупи, адже граматична основа може бути виражена:
  - одиничним прислівником (21 %);
  - прислівник + інфінітив (найпродуктивніший засіб творення граматичної основи безособових речень – 38 %).
2. Безособові односкладні конструкції, граматична основа яких виражена власне безособовим дієсловом (9 %), особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні (10 %) або формою на -но, -то (4 %).
3. Безособові речення, граматична основа яких виражена заперечним предикативним словом *нема* або *немає* (18 %) (додаток 7).

1. Безособові речення, граматична основа яких виражена прислівником

На сторінках «Щоденника» Олександра Довженка відстежуємо тенденцію до вираження головного члена безособових односкладних речень за допомогою прислівника. Такий спосіб вираження граматичної основи є найбільш поширений для безособових односкладних реченнях у щоденникових записах.

Конструкції такого типу можна класифікувати на кілька найпоширеніших підгруп, залежно від способу вираження головного члена:

- головний член – предикативний прислівник типу *легко, важко, трудно, краще, сумно, приємно* + залежний інфінітив;
- головний член – прислівник *треба*;
- головний член – прислівник *можна* + залежний інфінітив;
- головний член – прислівник *треба* + залежний інфінітив.

При цьому прислівники, як зазначає І. Шкіцька, реалізують «суб’єктивно-модальну інтерпретацію тієї чи іншої події, виражаючи значення можливості (неможливості), необхідності / непотрібності, бажаності / небажаності здійснення дії»⁵⁰.

Автор записів найчастіше використовує одиничний прислівник для вираження головного члена, співвідносного із присудком, у двох випадках: для висловлення свого психологічного стану чи опису фізичного стану у зв’язку з погодними умовами. Нерідко такі речення є однослівними.

Прислівники, які використовує Олександр Довженко, описуючи свій емоційний стан, вказують на смуток автора: *Скучно* [с. 171], *Жаль* [с. 187], *Нудно, неефектно, не, не...* [с. 152]. Для ще більшого акценту на власних переживаннях, автор записів робить речення такого типу поширеними, додавши до прислівника-присудка непрямий додаток, виражений займенником першої особи однини у формі давального відмінка (*мені*): *Невесело мені* [с. 80], *Страшно мені* [с. 91]. Подекуди до таких конструкцій О. Довженко додає й пряму вказівку на суб’єкт, на який і спрямовані авторські емоції: *Як жалько*

⁵⁰ Шкіцька І. Ю. Реалізація суб’єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Ю. Шкіцька. – Харків, 2005. – С. 8.

мені вас [с. 26]. Однак інколи для зосередження уваги на власних переживаннях автор використовує не займенник «мені», а дещо абстрактнішу конструкцію – обставину місця, виражену іменником у формі місцевого відмінка: *Тяжко на душі і тоскно* [с. 3].

Погодні умови нерідко додають ще більшої депресивності записам: *Сіро* [с. 171], *Холодно* [с. 201]. У цілому щоденнику є лише одна позитивна оцінка такого характеру: *Тепло і тихо* [с. 197]. Прислівники «тепло» і «холодно» навіюють читачів на спокій та дають відчуття певної гармонії.

Окрім використання прислівника для вираження емоцій та погодних явищ, натрапляємо в тексті на ще один випадок вживання такої частини мови в ролі головного члена речення, співвідносного з присудком. Мова йде про вживання таких слів для оцінки якості чи способу дій, про які й пише автор. Усі речення такого типу є однослівними: *Неефектно* [с. 171], *Безпомильно* [с. 37], *Точно* [с. 51].

Якщо аналізувати такі речення з погляду функціонального призначення, то побачимо тенденцію їхнього використання насамперед у розповідних реченнях. Слід зазначити, що використання прислівника як головного члена односкладних безособових реченнях можливе як і для неокличних, так і для окличних розповідних речень: *Дуже интересно* [с. 155], *Як все просто!* [с. 44]. Використання таких конструкцій для побудови питальних речень нерідко додає останнім ознак риторичності: *Гірко мені?* [с. 184], *Чого мені так важко?* [с. 34].

Можна простежити, що для побудови односкладних безособових речень, головний член яких виражений прислівником, автор вдається до використання простих конструкцій. Проте в тексті щоденника є й речення, у яких головний член співвідноситься зі складеним прислівниковим присудком, вираженим поєднанням дієслів-зв'язок *бути, стати* у формі минулого часу із прислівником: *Проте мені було дуже сумно* [с. 99], *Мені стало легше* [с. 171].

У всіх вище наведених реченнях прислівник у ролі головного члена використовується лише в межах простих реченнях. Однак функціональна

можливість таких синтаксичних одиниць є значно ширшою. У тексті щоденника такий тип односкладних конструкцій виконує роль головного компонента складних речень. Найчастіше мова йде про складнопідрядні утворення, хоча й натрапляємо і на складносурядну конструкцію: *І зрозуміло, і красиво, а головне, нікому не образливо* [с. 37].

Частка використання безособових односкладних конструкцій, головний член яких виражений прислівником, найбільше припадає на складнопідрядні обставинні речення. Натрапляємо й на обставинні міри і ступеня: *Противно мені було так, що аж у голові заболіло* [с. 172], і на обставинні причини: *Як мені жаль, що в мене грип* [с. 46], *Тяжко мені і соромно, що виродивсь мій рід* [с. 59].

Окрім обставинних, такі конструкції характерні і для складнопідрядних речень з підрядним означальним (*Мені важко од свідомості, що "Україна в огні" — це правда* [с. 167]) та з'ясувальним (*І де я вмру, однаково мені.* [с. 31], *без Хіба не однаково, де воно стоїть*[с. 57]).

Використання складнопідрядних речень зумовлене тим, що Олександр Довженко не просто висловлює свій емоційно-психологічний стан за допомогою прислівників, а й ширше пояснює його причини за допомогою підрядної частини складного речення, яка зазвичай перебуває у постпозиції до головної.

В окрему групу слід виокремити такі безособові односкладні речення, головний компонент яких виражений конструкцією: предикативний прислівник + інфінітив як залежний компонент. Найчастіше такі предикативні прислівники у поєднанні з інфінітивом мають негативну конотацію: *Як легко стати винуватим* [с. 49], *Трудно викласти душу. Трудно писати* [с. 29]. Такі конструкції є свідченням переживань автора: *Годі б уже мені мучитися і спокутувати свій гріх перед Сталіним* [с. 11], *Не повинно бути ні одного порожнього, байдужого метра, ні одного випадкового, нічого не значущого слова* [с. 17].

Є лише одне речення, яке Олександр Довженко пише з позитивними думками. Але сьогодні читач сприймає написане неоднозначно і радше негативно: *Мені **приємно писати** про цього справжнього сподвижника Леніна, скромного і органічно глибоко відданого комунізму трудного і складного чоловіка* [с. 10].

Нерідко автор використовує такі конструкції у складних реченнях. Свій емоційний стан, висловлений поєднанням прислівника з інфінітивом, він пояснює підрядною частиною з'ясувального речення: *Як сумно згадувати, що найбільший поет нашої епохи покинув нашу епоху* [с. 22], *Важко уявити собі, що буде в світі через п'ятнадцять літ* [с. 164].

Щоденникові записи автор використовує і як нотатник для власних цілей чи записник справ, які потрібно зробити. Тому на сторінках знаходимо «поради» самому собі та плани на майбутнє. І знову тут О. Довженко вдається до безособових односкладних речень, головний компонент яких співвідноситься із присудком, вираженим поєднанням предикативного прислівника *краще* з інфінітивом: *Тому **краще догоджати** начальнику* [с. 38], *Ще **краще створить** би дві чи навіть три такі групи, щоб вони працювали в різних селах* [с. 197].

Цікавим із погляду синтаксису є речення, у якому головний член виражений за допомогою прислівника, поєднаним з дієсловом-зв'язкою *бути* у формі минулого часу, а також інфінітива: *Трудно було письменникові **Н. викладати** свої думки* [с. 25].

Окрему підгрупу становлять безособові речення, в яких головний член виражений одиничним модальними прислівниками *треба, не треба*. Такі речення становлять порівняно невелику частку серед усіх інших. Однак їх контекст є доволі цікавим. Вони вказують на намагання автора зайнятися самоаналізом. О. Довженко дещо риторично запитує себе: *Що мені **треба?*** [с. 40], і кілька разів сам відповідає: *Мені нічого **не треба**. І більш мені нічого **не треба*** [с. 48].

Як правило, такі речення поширені непрямим додатком, вираженим особовим займенником у формі давального відмінка: *Так мені й треба* [с. 8]. Цей додаток є вказівкою на того, кого і стосується необхідність / непотрібність. Як і в будь-якому щоденнику, цим «кимось» стає сам автор записів.

Проте наявність прямої вказівки на об'єкт, про який іде мова, не є обов'язковою. Часто читач імпліцитно розуміє, що О. Довженко має на увазі самого себе в тексті. Тоді на перший план виходить не об'єкт, про якого говориться, а конкретна риса характеру, виражена непрямим додатком у формі родового відмінка без прийменника: *І доблесті особливої не треба* [с. 52].

Чи не найчастотнішим способом вираження головного члена безособового речення є поєднання предикативного прислівника *треба* із залежним від нього інфінітивом. Такі речення своєю структурою нагадують сучасні списки справ, які слід виконати, адже зазвичай сформульовані як «*треба щось зробити*». Зазвичай автор не робить прямої вказівки на власну персону, але читач і без цього розуміє, що О. Довженко ставить сам те чи інше завдання перед собою: *А народ увесь в цілому треба поставити над війною* [с. 18], *Не треба мені друзів* [с. 203].

Слід зазначити, що інфінітивом у таких конструкціях може бути і слово «бути»: *Та для цього слова треба бути людиною* [с. 134], *В таких ділах треба бути одвертим...* [с. 168].

Як правило, такі речення стосуються письменницьких амбіцій, творчих планів та ідей автора: *Описувати треба красиві діла, розумні розмови людські, а не оці от неприродні вигуки, да руїни, да голешки чи смердючі трупи* [с. 91], *Треба описати село, краєвиди, район* [с. 74], *Треба написати п'ять оповідань* [с. 180], *Географію роману треба виписати особливо точно, з документальною правдивістю* [с. 74]. Бачимо, що часто модальний прислівник *треба* поєднується з різними формами інфінітива *писати*.

Олександр Довженко-кінорежисер ставить перед собою не менше творчих завдань: *Треба відповідно мистецькому стильовому плану і вибрати і персонажів, і одягу, і особливо пейзаж* [с. 17], *Цілком ясно, що й знімати*

фільм **треба** на *Україні*, в основному а українськими акторами [с. 212]. Особливим зі синтаксичного боку є речення: **Треба взяти себе в руки, закувати серце в залізо, волю і нерви, бодай останні, і, забувши про все на світі, створити сценарій і фільм, достойний великої нашої ролі у велику історичну добу** [с. 11]. Тут для вираження головного члена використано модальний прислівник *треба* та не одиничний інфінітив, а фразеологізм «взяти себе в руки».

Подекуди автор щоденникових записів робить пряму вказівку на себе, щоб підкреслити те, що саме він, а ніхто інший, має виконати завдання. У такому випадку головний член поширюється непрямым додатком, вираженим займенником першої особи однини у формі давального відмінка без прийменника: *Тепер мені треба забути все і писати далі* [с. 96], *Мені треба принести народу радість у мистецькому своєму творі* [с. 48].

У щоденникових записах є й завдання, які автор ставить не перед собою, а перед іншими людьми. Це можуть бути й дещо розмитий «хтось», і конкретна особа. *Вам би плакати треба, а не вчиняти жалюгідні намагання жартувати* [с. 168], *Петрові Івановичу треба когось прийняти* [с. 190]. Такі конструкції сприймаються радше як поради від генія.

Конструкція «модальний прислівник *треба* + інфінітив» може ускладнюватись часткою *було*: *А треба було сказати одне тихе слово: "Спасибі"* [с. 137], *Треба ж було уміти читати святці, щоб найти отаке гучне ім'я* [с. 37]. В обох випадках такі конструкції автор уживає для підкреслення значущості певної необхідності в минулому.

Зрозуміло, що функціональна спрямованість таких речень – це заклик, спонукання до певної роботи: *Правда, треба тему трактувати у всесвітньому масштабі* [с. 181], *Треба створювати нові зразкові вогнища культурного будівництва на селі* [с. 197], *Треба шукати в усьому поетичний вираз* [с. 147]. Однак у записах є й випадок питального речення, головний член якого виражений за допомогою вище згаданої конструкції: *Чому треба робити*

все обов'язково наперекір? [с. 163]. Простежуємо певну риторичність у поставленому питанні.

Незважаючи на підвищену емоційність будь-якого авторського щоденника, практично всі речення такого типу є неокличними: *Довго ще треба вчитися* [с. 29], *Уляні треба зробити монолог, глибокий змістом і частий формою* [с. 114]. Проаналізувавши текст усього щоденника віднайшли лише одне окличне речення, головний член якого виражений конструкцією «треба+інфінітив»: *Чому їх треба підганяти газетами!* [с. 52].

Нерідко головному члену, який співвідноситься з присудком, характерна однорідність у таких конструкціях: *Треба підняти її зворушливий образ над побутом, дати їй змогу розкрити свою душу в глибокому внутрішньому самоспогляданні* [с. 114]. *Треба знайти артиста і докладно розпитати про деталі мого духовного життя на українських землях* [с. 32]. Така однорідність присудків свідчить про те, що О. Довженко не ставив перед собою одну ціль, а навпаки – прагнув до багатозадачності.

Інколи замість предикативного прислівника «треба» О. Довженко використовує слово «слід», обов'язково поєднуючи його з інфінітивом. Такі речення, як правило, містять заперечну частку «не»: *Не слід хитрити з читачем* [с. 201], *Не слідує так залякувати людей трудом* [с. 52].

На сторінках щоденника знаходимо й використання лексеми «стоїть» у значенні «треба, необхідно»: *Стоїть лише виховати любов до Людини і уникати підозри і ненависті, як смерті* [с. 44]. Очевидно, що маємо справу із мовною калькою як результат впливу російської мови.

Вираження граматичної основи за допомогою поєднання предикативних прислівників «треба», «слід» з інфінітивом характерне насамперед для простих односкладних речень: *Отже, деякі будови треба будувати, уявляючи себе в майбутньому* [с. 165]. Однак і в межах складних речень можна віднайти такі конструкції. Такий тип односкладного безособового речення може бути частиною як і двокомпонентних (*Треба вкласти в уста персонажів все краще і високе, що сприяло б художній висоті і високій життєвій поетичній правді*

твору [с. 17], **Треба прийматись** за роботу і роботою довести йому, що я радянський митець..., а не одіозна талановита постать з "обмеженим світоглядом" [с. 11]), так і багатокomпонентних складних реченнях (*Про людей слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі* [с. 156]).

Простежуємо певну усталеність у використанні таких конструкцій як головної частини складнопідрядного речення з підрядним способом дії. Підрядна частина, при цьому, зазвичай конкретизує заплановані дії автора: **Треба зробити так, щоб у картині не було тісно** [с. 202], **Се зробити слід так, щоб він, власне, все признав і все поняв, тільки приховував розуміння, щоб не бентежити сусіда, чи сусідів** [с. 106]. Сполучник «щоб» у цих реченнях виконує функцію пояснення, немов відповідаючи на питання, як саме потрібно зробити те чи інше завдання.

Рідше такі конструкції стають частинами складнопідрядного обставинного речення, де залежна частина виражає мету: *Але все ж, щоб бути художником, треба мати залізну мужність...* [с. 24]

Кратно меншою є частотність безособових односкладних речень, граматична основа яких виражена предикативним прислівником «можна» та залежним від нього інфінітивом. Традиційно, такі речення можуть бути як стверджувальними (*Отже, можна використати, почавши з старовинних пісень* [с. 117]), так і заперечними (*У такий день не можна бути на самоті* [с. 161]).

У тексті можна віднайти конкретну вказівку автора на об'єкти, на які спрямовується дія. Своєрідними маркерами в таких випадках є непрямі додатки, виражені, як правило, займенником у формі родового відмінка без прийменника: *Про них так багато можна сказати* [с. 166], *Його не можна було куди-небудь підвезти, а лише підкинути, викинути* [с. 161].

Інколи таким об'єктом, на який спрямовується дія, стає сам О. Довженко: *Мене вже можна садовити на хліб і воду, затулити од мене світ, не приймати мене* [с. 48].

Якщо дослідити семантику таких речень, то бачимо, що вони стосуються насамперед письменницьких (*Таким чином, можна обійняти кілька точок* [с. 158], *Про все можна скласти вірші* [с. 147]) та кінематографічних планів автора (*Можна дати також і фотографії вулиць, хат* [с. 74]). Ці дві стихії нерозривно поєднувалися воедино в Довженковій душі.

Талант та слава не могли не цікавити генія. Цікавими з погляду семантики є речення, граматична основа яких виражена конструкцією «можна прославитись»: *Лише добрими ділами можна прославитись* [с. 146], *Прославитись можна було колись надлюдським стражданням, пекельними муками чи диким злочинством* [с. 177].

Бачимо, що такі конструкції характерні насамперед для простих неускладнених речень. Проте такий спосіб вираження присудка властивий і складним, зокрема безсполучниковим реченням. Так, знаходимо в тексті перелік загрозливих «можливостей», які можуть реалізуватись у недалекому майбутньому: *Можна загубити не тільки талант, можна втратити розум і бажання жити в цій інерції підозри, перестраховництва (фу, яке гидке прокляте слово!) і приниження* [с. 45].

Крім цього, конструкція «можна+інфінітив» як спосіб вираження присудка характерна і складнопідрядним реченням. При цьому безособове односкладне речення може бути й головним (*Ось на чому можна створити п'єсу, роман про народження міста, яке люблять уже городяни і вже пишуться ним і за яке будівник отримує докори від високопоставлених свинтусів* [с. 195]), і підрядним (*І інтересно, ще я помітив, що в книжках виводити їх можна тільки з красивого боку* [с. 53]).

2. Безособові односкладні конструкції, граматична основа яких виражена власне безособовим дієсловом, особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні або формою на -но, -то

Головний член безособових односкладних конструкцій може бути виражений безособовим дієсловом. Такі речення прийнято називати власне безособовими. Таких дієслів у словниковому складі української мови є

порівняно небагато. У щоденнику О. Довженко було зафіксовано лише п'ять безособових дієслів, які і є граматичною основою односкладного речення: *хотітися, забажатися, пощастити, хватити, темніє*.

У цьому переліку чітко вирізняється дієслово «*темніє*», оскільки воно стосується не діяльності людини, а природного процесу. І справді, власне безособові речення особливі тим, що можуть відображати явища природи, процеси, які відбуваються в навколишньому середовищі. Оскільки щоденникові записи О. Довженка не є його художнім твором, то зрозуміло, що увага до пейзажів та описів погодних явищ є мінімальною. Олександр Петрович у щоденнику робить акцент на власних думках та переживаннях, а не на описі навколишнього світу. Тому й не дивно, що в записах знаходимо лише один приклад власне безособового речення, де граматична основа виражена дієсловом для позначення природних процесів: *Темніє* [с. 156].

Другий спосіб вираження власне безособових речень – використання безособового дієслова «*хватити*» із заперечною часткою для позначення недостатньої кількості, нестачі предметів чи явищ. Однак О. Довженко рідко вдається до використання такого дієслова: *Не хватило уяви у вчених* [с. 87].

Третій спосіб вираження граматичної основи таких речень – дієслово «*пощастило*». При цьому це дієслово може вказувати на уже наявний результат (*Але нам пощастило нарешті* [с.85]), а може виражати лише бажання, яке ще має здійснитись у майбутньому (*Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій* [с.139]). Бачимо, що таким реченням властива наявність непрямого додатка, вираженого у формі давального відмінка без прийменника. Такий додаток – це вказівка на суб'єкт, на який і спрямована дія.

Останній спосіб вираження граматичної основи власне безособових речень, який виділяємо на основі щоденникових записів, – дієслова «*хотітися*», «*забажатися*», як маркери бажань автора. Така форма вираження власне безособових речень є найчастотнішою у щоденнику. Вона стає інструментом висловлення як власне авторських мрій (*Мені так хотілося*

красивого, так хотілося красивого-красивого [с. 66]), так і бажань інших людей: *Йому захотілось повіситись* [с. 136].

Хоч натрапляємо на одиничне вживання дієслова бажаності в реченнях (*Йому і їй хочеться дітей багато* [с. 113]), значно частіше граматична основа ускладнюється залежним інфінітивом. Це пояснюється тим, що семантика інфінітива є дещо ширшою: *Хочеться творити так, ніби щодня він розривається в захопленні на десять частин і кожна щоб діяла і пізнавала світ* [с. 113]. О. Довженко насамперед бажав щось робити, творити. Тому свої бажання і формулював за допомогою конструкції «хочеться + залежний інфінітив»: *Як мені хочеться створити чистий і високий твір, хоча б один, тривалий у часі, одну бодай ланку буття, одну краплину безконечного* [с. 108].

Частіше автор використовує дієслово «хотітися» у формі теперішнього часу, щоб зосередити увагу на актуальних бажаннях чи мріях: *Йому безтямно хочеться виголосити щось невисказане, гірке* [с. 206]. Проте знаходимо в тексті й випадки використання дієслова, що виражає бажаність, у формі минулого часу: *Гессу забажалося, знищивши 2 мільйони людей, побалакати з 2000 001 жертвою* [с. 78]. При цьому семантика дієслова «забажалося» є дещо відмінною від «захотілося». У контексті вищезгаданого речення лексема «забажалося» сприймається радше як непотрібна забаганка, а не бажання. Конотація є негативною.

У записах помітна тенденція до використання умовного способу поряд із дієсловом «хотілося»: *Як би мені хотілося зробити веселу комедію* [с. 35], *Так би хотілося сьогодні вечором пройтись по центру столиці серед народу, проїнятися настроєм урочистого великого свята* [с. 46]. Це ще більше акцентує увагу на мріях автора, бо умовний спосіб є додатковим способом вираження бажаної дії, яка стає можливою за певних умов.

Таким чином підсумовуємо, що власне безособові речення у щоденнику Олександра Довженка переважно висловлюють бажання автора та формуються за допомогою дієслова «хотітися». Натомість використання безособових дієслів «темніє», «пощастити» і «хватити» є спорадичним у тексті записів.

Умовний спосіб у таких конструкціях робить ще додатковий акцент на бажаності певних дій.

Ще один тип безособових конструкцій – речення, головний член якого виражений особовим дієсловом, яке в контексті набуває безособового значення. Постфікс *-ся* в таких дієсловах є додатковим маркером безособовості.

У щоденникових записах дієслова «здаватися», «подобатися», що вживаються у значенні безособових, вирізняються з-поміж інших своєю частотністю. Перше дієслово, як правило, є граматичною основою головної частини складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним: *І часом вже здається мені, що я знаходжу форму* [с. 47]. Граматична основа таких речень вказує на явища мислення. У більшості таких реченнях мова йде про ментальні процеси самого автора: *Мені здається, що читач не читає мене, ненавидить і недовіряє мені в великі часи Вітчизняної війни* [с. 18]. Однак знаходимо в тексті і приклад вживання дієслова сприймання «здаватися» у стосунку не до автора, а до іншої людини: *Йому здавалось, що всі уже знають про його ганьбу, про його падіння* [с. 182]. Бачимо, що такому типу безособових односкладних речень властива наявність непрямого додатка, вираженого займенником у формі давального відмінка.

Окрім дієслова «здавалось», на позначення процесу сприйняття автор використовує синонімічне «показалось»: *Показалося якось мені, що я міг би написати комедію* [с. 34].

У всіх вищезгаданих прикладах дієслово «здаватися» формує граматичну основу, співвідносячись із простим дієслівним присудком. Однак натрапляємо в тексті на випадок використання цього дієслова поряд із фазовим. Таким чином, поєднуючись, вони становлять граматичну основу безособового односкладного речення, яка співвідноситься із складеним дієслівним присудком: *Зараз мені починав здаватися, що я зробив велику помилку, що погодився з ... редакцією "Знамени" друкуватися* [с. 7].

Аналізуючи безособові односкладні речення, граматична основа яких виражена дієсловом «подобатися», бачимо, що їх кількість є кратно меншою.

При цьому речення може бути навіть непоширеним. У такому випадку граматична основа виражається одиничним дієсловом із заперечною часткою: *Не подобається!* [с. 151]. Проте частіше такі конструкції поширює непрямий додаток: *Їм не подобається* [с. 171]. Займенник у формі давального відмінка без прийменника є своєрідною непрямою вказівкою на особу, про чий вподобання й пише автор. Завдяки цьому реалізується особливість безособових речень – відсутність діяча або лише опосередкована вказівка на нього.

Окрім вищезгаданих дієслів, у тексті щоденника натрапляємо лише на один випадок безособових односкладних речень, граматична основа яких виражена особовими дієсловами, вжитими в безособовому значенні: *Паморочиться в голові* [с. 95]. Вказівка на активного діяча в такому реченні є просто непотрібною.

Не всі особові дієслова, які вжиті в безособовому значенні, мають постфікс -ся. У першу чергу безособовість може реалізуватись особовими дієсловами у формі минулого чи майбутнього часів із заперечною часткою «не було», «не буде»: *Хай не буде так* [с. 34], *Але у начальника не було душі* [с. 137], *Не було в думках ні ясності, ні ваги, не те що прозріння* [с. 25].

Окрім цього, безособові речення з головним членом-дієсловом без постфікса -ся можуть позначати природні явища: *Якимсь недобрим вітром повіяло по світу* [с. 88]. Бачимо класичний приклад реалізації безособовості: активний діяч називається опосередковано, за допомогою додатка, вираженого іменником у формі родового відмінка (*вітром*). Це речення є синонімічним із двоскладним.

Також таким конструкціям властива вказівка на рівень матеріального забезпечення: *Вистачило на все: на електрони, позитрони, нейтрони* [с. 87].

Порівняно нечисельним є спосіб вираження граматичної основи односкладних безособових речень за допомогою дієслівних форм на -но, -то. У таких односкладних конструкціях головний член зазвичай стає виразником певного стану як результату дії, що була здійснена у минулому: *Його булопограбовано, обкрадено і вигнано на вулицю* [с. 5]. Зазвичай у реченнях

такого типу є чітка вказівка на того, над ким була здійснена дія: *Правда, синів повбивано* [с. 70], *Мене зламано* [с. 132].

Такі речення, як правило, передбачають повну «анонімність» діяча, адже немає вказівки на того, хто виконував ту чи іншу дію. Такі безособові конструкції стосуються записів, у яких автор описує наслідки Другої світової війни. Припускаємо, що О. Довженко навмисне використовує незмінні форми на -но, -то для того, щоб прямо не називати злочинців, які стали винуватцями багатьох смертей: *Атом розірвано, всесвітній гріх учинено. Бомбу кинуту* [с. 33]. Певна «таємничість» зісуває акценти в таких реченнях: ми звертаємо увагу на саму дію, а не на можливого діяча.

3. Безособові речення, граматична основа яких виражена предикативним прислівником *нема* або *немає*

Ще один випадок формального вираження головного члена безособових односкладних речень у «Щоденнику» О. Довженка – використання предикативних прислівників *нема*, *немає*. Автор спорадично використовує їх у своїх записах, обираючи то одне, то інше заперечне предикативне слово. Слід зазначити, що *нема* функціонує в тексті дещо частіше. Аналізуючи записи, натрапляємо на випадок, коли два предикативні прислівники (*і нема*, *і немає*) вжиті паралельно в межах одного складного речення: *Нема ні любові, ні пристрасті немає* [с. 213].

У таких реченнях як правило предикативні слова супроводжуються непрямым додатком, який і пояснює читачеві, про відсутність кого чи чого писав автор у своїх записах. Зазвичай від предикативного слова *нема* залежить непрямий додаток виражений за допомогою іменника у формі родового відмінка без прийменника: *Нема такої селянської душі* [с. 185], *Нема такого конфлікту* [с. 173]. Аналогічний додаток властивий і предикативному прислівнику *немає*: *І немає мислення* [с. 186].

Слід зазначити, що непрямым додаткам у таких реченнях властива однорідність. Такі однорідні додатки поєднуються як і безсполучниковим, так і

сполучниковим зв'язком: *Нема у них своєї волі, думки, смаку, гідності, не повинно бути* [с. 91], *У мене немає родичів і товаришів* [с. 149].

Значно рідше при предикативних прислівниках натрапляємо на непрямий додаток, виражений займенником у формі родового відмінка. У всіх випадках цей займенник є вказівним і вказує або на певну ознаку: *Нема такого...* [с. 178], або безпосередньо на предмет: *Нема цього!* [с. 186].

Різновидом таких конструкцій є заперечні речення із предикативним словом *нема* чи *немає* та повторюваним сполучником *ні...ні*: *Нема ні барв, ні слів...* [с. 164], *У нас немає ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ні бібліотек* [с. 6], *Нема для нього ні досвіду, ні звичаю, ні можливості нормальних умовиводів* [с. 30].

У тексті щоденника наявні й речення, у яких прислівник *нема* вживається без непрямого додатка, є одиничним: *Нема!* [с. 186].

Такий різновид безособових речень є багатофункціональним. Залежно від настрою, емоцій, зрештою, мети написання тих чи інших рядків Олександр Довженко використовує такі конструкції і в розповідних, і в спонукальних, і навіть у питальних реченнях: *Нема в мене гордої вдачі Тараса Бульби* [с. 59], *Немає Хапуги!* [с. 145], *А чи нема там України?* [с. 153].

У більшості випадків заперечні предикативні прислівники автор використовує в межах простих речень, але натрапляємо в тексті й на використання таких конструкцій у межах складних речень. При цьому це можуть бути як і складнопідрядні, так і складносурядні речення: *А до того ще й грошей у домі нема, і дістати ніде, і вже навіть заїкатись про них не можна, бо й тут уже оббрехано мене* [с. 199], *Немає кращого засобу підняти бойовий дух генералів, як присудити до смерті одного з них* [с. 137].

Якщо звернути увагу на контекст речень такого типу, то стає помітним те, що Олександр Довженко використовує такі конструкції тоді, коли пише про відсутність абстрактних понять (*Нема такого конфлікту* [с. 185]), душевних станів (*Через тебе, негідника, немає щастя у колгоспі* [с. 183]), емоцій та почуттів (*Немає в нього жалості до нас живих* [с. 83], *Немає такої*

любові [с. 98]), конкретно не названих понять (*У підтексті майже нічого нема* [с. 186]).

Крім того, доволі часто такі речення є вказівкою на відсутність людей: *Таких людей зараз нема* [с. 67]. І часто Олександр Довженко, який був професіоналом своєї справи, має на увазі відсутність кваліфікованих кадрів у певній галузі: *А гончара, плотника, критника чи гарного шевця немає, вивелись доценту...* [с. 53], *Вже нема ні шевця, ні кравця, ні прикажчика, ні різника — ще тільки завідують чимсь да в кіно* [с. 149].

Вдаючись до таких речень, О. Довженко не просто вказує на відсутність когось чи чогось у реальному світі, подекуди він вказує на конкретний об'єкт, який і відчуває цей брак. Оскільки аналізуємо текст щоденника, то й не дивно, що таким об'єктом часто виступає й сам автор: *У мене вже немає фізичних сил для неї* [с. 47]. У таких випадках щоденник виконує свою звичну роль – німого слухача, якому можна довірити свої емоції, зневіру й розпач.

Значно рідше натрапляємо на випадки, коли О. Довженко використовує такі конструкції не тоді, коли ділиться своїми власними переживаннями чи хвилюваннями, а при згадці про іншу людину: *У нього немає друзів* [с. 203].

Проте Олександр Довженко – непересічна особистість. Він використовує щоденник не лише для висловлення особистих побутових думок. Він – насамперед митець, творча натура і свідомий громадянин свого народу. О. Довженко не може уявити себе поза межами своєї нації. Саме тому в тексті записів читаємо рядки: *У нас нема майже вчених, обмаль митців...* [с. 6]. Ця частинка «у нас» – це не про автора та абстрактного «когось», це про О. Довженка і український народ. Саме тому він не пише «В Україні нема майже вчених», а використовує для цього займенник – *у нас*. Так він показує, що це проблема не лише українців, а і його зокрема. І це непокоїть його як свідомого громадянина.

Бачимо, що функціональне використання заперечних предикативних прислівників *нема, немає* є продуктивним засобом формування окремого часто вживаного різновиду односкладних речень. Непрямий додаток, що, як правило,

функціонує при таких словах, розширює змістове наповнення речення, вносячи певні корективи. Завдяки іменникові чи займенникові у формі родового відмінка відбувається зсув акцентів у реченні – від відсутності як окремого явища до предмета чи особи, на відсутність яких вказується.

2.1.4. Інфінітивні односкладні конструкції

Тривалий час інфінітивні речення розглядали в межах безособових односкладних конструкцій. Однак таке трактування цих конструкцій є хибним, бо повністю нівелює унікальність власне інфінітивних речень. О. М. Пешковський є автором терміна «інфінітивне речення».

Інфінітив у безособовому і власне інфінітивному реченнях відрізняється своїми «повноваженнями»: у першому він є залежним, зв'язаним із дієсловом-зв'язкою чи предикативним прислівником, а в другому випадку – самостійно становить граматичну основу цілого речення.

На доцільності виокремлення інфінітивних односкладних конструкцій наголошував А. Загнітко, підкреслюючи «особливе вираження в їхній структурі синтаксичних категорій модальності, часу, особи, суб'єкта»⁵¹.

Традиційно інфінітивні односкладні конструкції прийнято класифікувати з погляду структури їх граматичної основи на два типи: інфінітивні речення з часткою «б (би)» та речення без цієї частки.

Проаналізувавши текст щоденникових записів Олександра Довженка, можемо засвідчити, що вищезгадана класифікація є не зовсім інформативною. Це пов'язано з тим, що практично усі (99 %) односкладні інфінітивні речення у щоденнику не містять в собі частки «б (би)» (додаток 8). Недарма П. Дудик наголошує на тому, що інфінітивні речення без цієї частки є продуктивніші і функційно різноманітніші⁵².

⁵¹ Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика / А. П. Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 5.

⁵² Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – С. 157.

Натрапляємо лише на одне речення, у якому граматична основа виражена інфінітивом, що вживається разом з часткою «б»: *Коли б розказати нормальній живій людині, напевно, реготала б до упаду, а може, й не повірила б, що се не вигадка зловредного сатирика* [с. 45]. Частка «б» додає реченню умовності та семантики бажаності.

Саме тому доцільним гадаємо класифікувати односкладні інфінітивні речення не за структурною ознакою, а за їх семантикою. Виокремлюємо п'ять семантичних груп інфінітивних односкладних речень. Граматична основа таких конструкцій може виражатись:

1. інфінітивом *зробити* та дієсловами, що вказують на фізичну діяльність (*літати, жити* тощо) (14 речень);
2. дієсловами *писати, записати, виписати, описати, написати* (30 речень);
3. інфінітивами, що стосуються безпосередньої роботи над текстом чи кіно (*присвятити, зобразити, протиставити, трактувати тощо*) (31 речення);
4. інфінітивами, що вказують на розумову діяльність людини (*пам'ятати, пригадати, прагнути* тощо) (12 речень);
5. дієсловами-виразниками емоцій (*радіти, втішати* тощо) (3 речення) (додаток 8).

1. Речення, у яких граматична основа виражається інфінітивом *зробити* семантично подібні до тих, у яких граматична основа була сформована сполученням *треба зробити*. Останні є прикладом безособових конструкцій, бо інфінітив структурно залежить від предикативного прислівника *треба*. Натомість одиничний інфінітив *зробити* є ядром власне інфінітивних односкладних речень. Речення такого типу відображають плани Олександра Довженка на майбутнє. Абсолютно всі ідеї стосуються творчості: кінематографії (*Зробити у фільмі один-два великих епізоди, цілком побудованих на стрімкому рухові* [с. 202], *Зробити велику сцену, велику главу уявленого суду* [с. 7]) або письменства (*Зробити все рукою любовно і досконально, як твір життя* [с. 75]). Як правило, інфінітив *зробити* супроводжується прямим

додатком, вираженим іменником чи займенником у формі знахідного відмінка без прийменника. Цей додаток і уточнює, що саме необхідно зробити авторові.

У структурі складного речення односкладна інфінітивна конструкція стає частиною складнопідрядного речення з підрядним мети: *Коли б я вірив у бога, я попросив, помолвився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби **зробити** щось добре для свого народу, і більш нічого б не просив...* [с. 19]. Однак більшість таких конструкцій є простими, хоч і можуть ускладнюватись однорідними членами: ***Зробити** ілюстрації і фотографії флори і фауни села* [с. 74].

Структура речень, ядро яких – інфінітив на позначення фізичної діяльності, може бути ще простішою: вони можуть бути непоширеними та складатись лише з одного слова: ***Посадити*** [с. 69], ***Ожити, помолодиати*** [с. 46]. Проте більшість з них все ж є поширеними: ***Літати** з бджолами в кожену квітку. **Прикласти** вухо до землі* [с. 205].

Як правило, мета висловлювання таких речень – спонування до дії. Це може бути як і авторська настанова для самого себе (***Не зраджувати** її ні за яких обставин* [с. 208]), так і спонука для інших (*Повинних у порушенні приказу **притягти** до суворої відповідальності як помилково усупільнених дурнів, позбавлених смаку і почуття краси і інтелігентності* [с. 108]).

Нерідко інфінітив стає ядром питальних односкладних речень: *Нащо мені **носити** ярмо ще й у серці своєму?* [с. 71], ***Жити** тільки заможним, щасливим життям?* [с. 115]. Таким конструкціям, як правило, властива риторичність. Семантично цікавим у тексті є речення на зразок філософського «бути чи не бути»: ***Ступати** останній крок чи ні?* [с. 88].

Вкрай рідко такі інфінітиви творять граматичну основу розповідних речень: *Такої міри любові до життя і подвигу, такої пристрасті перемоги **не видавити** вам із своїх крамарських душ і **не купити** ні за яке золото* [с. 179]. Інфінітив тут виконує роль констатації факту, вказує на неможливість певних дій. Непрямий додаток у цьому реченні виражений займенником у формі давального відмінка. Для інфінітивних односкладних конструкцій такий спосіб

вираження додатка є типовим. М. Плющ дає назву цій формі – «давальний приінфінітивний»⁵³.

2. Речення, у яких граматична основа співвідноситься з присудком, вираженим інфінітивами на позначення процесу письма, є найчисельнішою групою серед інфінітивних односкладних конструкцій. Вищезгаданий інфінітив без префіксів вживається доволі рідко: *Писати тільки правду* [с. 208]. Як правило, до інфінітива *писати* автор додає різноманітні префікси:

- на-: *Написати проекти пам'ятників на майданах* [с. 129], *Написати з солоним гумором і злом* [с. 49];
- за-: *Записати в сценарії кілька разів* [с. 205], *Записати історію постановки фільму "Щорс" від самого початку до кінця* [с. 16];
- о-: *Докладно описати його в роботі* [с. 150];
- ви-: *Виписати обов'язково, як він на мітингу там, де говорив про Україну, посварився з політкомісаром з-за того, як ставити слово "саме" — попереду чи позаду* [с. 57].

Ці префікси вказують на специфіку процесу творення тексту чи кіно. Незалежно від префікса, інфінітив, що є центром односкладного речення, має залежний прямий додаток, виражений іменником у формі знахідного відмінка без прийменника. Олександр Довженко, як правило, чітко зазначає, що саме планує написати:

- цілу книгу: *По закінченні картини зразу ж написати книгу про своє життя в мистецтві* [с. 122];
- окремий розділ: *Написати велику главу прагнень* [с. 64], *Написати цілий розділ, як один з синів Кравчини з якогось драматичного приводу оплакує долю народу* [с. 105];
- твір як певний жанр: *Написати оповідання про народну Середу і щуку* [с. 134], *Написати оповідання про футбол* [с. 139], *Написати повість* [с. 142].

⁵³ Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 1986. – С. 107.

Бачимо, що для формулювання планів щодо конкретних творів чи жанрів автор використовує інфінітив *написати*. Натомість коли роздумує про тематику творів, вдається до деталей, то використовує інфінітив *описати* як ядро односкладного речення: **Описати** докладно красу його вечорів і ночей [с. 128], **Описати** хату Кравчини з ілюстраціями і фотографіями [с. 79], **Описати** цю грушу роду [с. 151].

Граматична основа практично усіх речень співвідноситься із простим дієслівним присудком, але маємо в тексті і приклад речення, у якому граматична основа складається з фазового дієслова в неозначеній формі та одиничного інфінітива: **Почати писати** про старих людей, про старі часи [с. 140]. Робимо висновок, що головний член, співвідносний із складеним дієслівним присудком, можна використовувати як ядро односкладних інфінітивних речень.

Взагалі речення такого типу сучасний читач сприймає як уривок такого актуального сьогодні планера. Адже Олександр Петрович чітко, одна за одною ставить перед собою цілі для творчого успіху: **Написати** діалог перед смертним боєм [с. 64], **Описати** бій під Грайвороном [с. 78], **Написати** цілу лінію "аморального" поводження хлопців з дівчатами [с. 165].

Односкладні інфінітивні конструкції такого типу є характерними насамперед для простих речень. Це можуть бути як і неускладнені речення (Докладно **описати** [с. 154]), так і ускладнені прикладкою (*І написати* твір-гібрид – стару поему про творчість і нову повість про селекцію [с. 126]) чи однорідними додатками (**Описати** детально крижини, розливи, сади в цвіту [с. 205]).

Вищезгаданий тип інфінітивних односкладних конструкцій є типовим засобом формування головної частини складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним. Як правило, єднальним засобом у таких реченнях є сполучне слово *як*: **Описати**, як падав під Харковом з неба мій син божественний [с. 105], **Написати**, як я переробляв його двадцять років [с. 128]. З однаковою частотністю використовується й сполучник *що*: *І*

написати, що таке світ без мене [с. 111], *Записати* докладно, що це: це життя людини [с. 147]. У межах одного складного речення автор паралельно використовує два сполучні засоби: сполучне слово *як* і сполучник *що*: *Написати* великий розділ абсолютно детально, як він розряджав міну чи як споживав біологічну отруту, що з ним робилось, як йому боліло чи як не боліло, що думав про роботу чи про смерть, очевидно, таки про роботу, про механізм [с. 111]. Крім цього односкладне інфінітивне речення з граматичною основою, вираженою інфінітивом *написати*, стає компонентом складнопідрядного речення з послідовною підрядністю: *Написати* докладно, як підлабузники з архітектурної управи і підсліпуваті дилетанти нівечили його, ставлячи на записках "великих товарищів"... жалюгідні коробки на самих видатних точках, які вимагали абсолютно інших [с. 127]. При цьому односкладна інфінітивна конструкція перебуває в типово з'ясувальних відношеннях із підрядною частиною.

3. Речення, у яких граматична основа виражена інфінітивами, що стосуються безпосередньої роботи над текстом чи кіно, є доволі багатограними. Цю групу виділяємо окремо, бо в тексті щоденника Олександра Довженка знаходимо 31 односкладне інфінітивне речення, яке стосується безпосередньої творчої роботи митця. Із них маємо 26 унікальних інфінітивів для позначення різних етапів та процесів творчості, окрім звичних для усіх писати, записати, виписати тощо. Повторюються кілька разів лише лексеми *присвятити* (*Дівчатам присвятити* окремий розділ і взагалі багато уваги [с. 166]), *внести* (*Внести* в "Футбол" вставне оповідання про Н. [с. 140]), *дати* (*Дати* його зустріч з нею [с. 56]), *переглянути* (*Переглянути* для цього "Прощай, Америко!" і, можливо, звідти взяти епізод [с. 157]).

Замість використання останніх інфінітивів письменник нерідко вдається до метафоричності: *Розкидати* сі думки по всьому полю сценарію [с. 205], *Переплести* всі долі пар [с. 189]. Це є свідченням великого лексичного запасу письменника.

Практично всі речення виражають спонукання: *Вставити, можливо, "Перемогу", якщо не цілком, то частинами* [с. 57], *З усіх повсякденних явищ поєднати один вірний і точний роман* [с. 189], *І перебудувати "Перемогу" треба як главу з його оповідання про смерть сина* [с. 57]. Проте віднаходимо в тексті й речення, яке виражає не спонукання, а бажану дію для автора: *Е, якби йому дати пару хороших розумних заступників!* [с. 72]. До речі, це єдине окличне речення цього типу. Крім цього, є одне речення, що виражає вагання автора: *Може, ввести в фільм автора?* [с. 159]. Питальне речення, яке записав О. Довженко, фактично немає адресата, вірніше, сам автор є і адресантом, і адресатом цього питання. Адже ніхто, окрім нього, не може дати відповіді.

Традиційно бачимо, що таким реченням властивий, як правило, прямий додаток, що може бути виражений:

- іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Переглянути матеріали чернетки до "Міри життя"...* [с. 51], *Дістати пісню давньоісторичну* [с. 117], *Доробити сцену загальних зборів* [с. 115];
- займенником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Піднести її високо і нести біля самого серця* [с. 208].

Структура вищезгаданого типу односкладних інфінітивних речень може бути різною. Трапляються прості неускладнені односкладні конструкції: *Внести в текст сценарію* [с. 205], *Неодмінно скористати в напливах* [с. 157]. Однак, значно частіше такі речення бувають ускладненими різними способами:

1. однорідними головними членами: *Точно визначити і драматично оформити мету зборів* [с. 115];
2. однорідними другорядними членами:
  - додатками: *Снам, і прикметам, і спостереженням приділити особливу увагу* [с. 77], *У всіх його проявах розікласти на п'ять пар: // Любов і радість. Ревнощі і страждання. Народження дітей. Розлуку* [с. 188];

- означеннями: *Їм протиставити* хороше подружжя з любов'ю, щастям, дітьми [с. 165], *Надати*, таким чином, усьому вигляд справжньої і точної документальності [с. 74];
  - обставинами: *Виразно зобразити* всі можливі її прояви в роботі, в спрямуванні, в етиці і естетиці [с. 83], Катерину і Голика *трактувати* однаково, без поділу на позитивних і негативних [с. 208];
3. відокремленою прикладкою: *В "Золоті ворота" внести "составителя законів" — солдата років під п'ятдесят з гаком* [с. 64], *Розподілити книгу, власне її внутрішню основу — характеристику Тараса, на розділи* [с. 75];
  4. порівняльним зворотом: *Присвятити* щоденній оцій перебудові Києва досконально розроблену главу, ніби книги кінорежисера, а з дисертації архітектора міста й ландшафту [с. 129];
  5. відокремленою обставиною: *Пристосувати*, переробивши все відповідно до біографій синів і до його власної біографії [с. 77].

Отож, бачимо, односкладні інфінітивні речення можуть поширюватись другорядними членами й ускладнюватися практично у будь-який спосіб.

Крім того, вищезгаданий тип інфінітивних односкладних конструкцій може бути головною частиною складнопідрядних речень із підрядною супровідною та означальними (*У фільмі інтересно подати його отак на урочистих зборах, після чого зразу перейти на робочий процес, де він, як каменярь, вже мав зовсім інший вигляд, а його молода дружина — красива і струнка штукатурниця в простоодежі, ще й з покрапленням крейдою чи вапном обличчям...* [с. 144], *Закінчити* оповідання складним ходом думок, що виникли тоді в мене [с. 140]) або з'ясувальною частинами (*Порівняти, як мій дід-чарівник ловив рибу* [с. 154]).

4. Односкладних інфінітивних речень, головний член яких співвідноситься з присудком, вираженим інфінітивом, що вказує на розумову діяльність людини, у тексті щоденника є небагато. Це насамперед речення,

семантика яких відображає процес, пов'язані із функцією пам'яті. Олександр Довженко найчастіше прагне пригадати якийсь момент зі свого життя (*Пригадати розмову з моїм батьком* [с. 116]) або деталі зразків світової культурної спадщини (*Пригадати всю "Прощай, Америко!" і статтю в "Новом времени"* [с. 180]). Усе це робить автор для того, щоб використати згадане у своїх майбутніх творіннях. Бачимо, що таким односкладним конструкціям властива наявність прямого додатка, що залежить від інфінітива-присудка. Інколи замість інфінітива *пригадати* Олександр Петрович використовує синонімічний – *згадати*: *Згадати і розписати докладно цю унікальну Кам'яну Могилу, і ніч розмов, і як доісторичний учений ловив мені вночі раків теж доісторичним способом* [с. 154]).

Речення цього типу можуть бути і простими (*Пригадати бій коло ріки з "Перемоги"* [с. 74]), і складнопідрядними (*Пригадати дівчину, що не виходить заміж, бо сватаються некрасиві* [с. 166]), і складними безсполучниковими (*Згадати: В. Мовчан у тайзі* [с. 150]).

Однак автор ставить перед собою завдання не лише згадати щось, а й пам'ятати про щось: *Для всього фільму пам'ятати* [с. 207]. Такі речення нерідко нагадують короткі нотатки, і в таких випадках на зміну розлогим щоденниковим записам приходять лаконічні, але змістовні нотатки. Такі речення мають дещо специфічну будову «пам'ятати + про щось»: *Пам'ятати про сей ключ* [с. 141], *Пам'ятати про час, про народ, про свої літа* [с. 208]. Додаток, виражений іменником у формі знахідного відмінка з прийменником, окреслює те, на що авторові варто звернути особливу увагу.

Грамматична основа таких односкладних інфінітивних речень ще може вказувати на:

- неможливість дії (*Не придумати кари ні для одного* [с. 69]);
- спонукання до дії (*Вивчити найбільш цікаві діла, історії, драми* [с. 165]);
- сумнів у доцільності певної дії (*Прагнути тільки до поголів'я?* [с. 114]).

5. Група односкладних речень, у яких граматична основа виражена за допомогою інфінітивів, що є виразниками емоцій, є найменш чисельною. Вона

нараховує ті конструкції, у яких граматична основа виражена інфінітивами *радіти, боятися, втішати*: *Не для того, щоби **втішати** себе марними мріями, що все обійдеться чи, мовляв, пройде час...* [с. 33].

Взагалі Олександр Довженко рідко використовує односкладні інфінітивні конструкції для того, щоб передати внутрішні переживання та свій емоційний стан. Значно частіше такі функції виконують безособові односкладні речення. Інфінітивні ж, у свою чергу, слугують радше для побудови планів, настанов та завдань.

Навіть ті інфінітивні односкладні речення, у яких граматична основа є виразником емоцій, несуть у собі додаткову конотацію:

- спонукання: ***Не боятися** ніяких пристрастей, ніяких узагальнень. **Боятися** тільки брехні і утрировки* [с. 208];
- сумніву: ***Радіти** тільки перевиконанню?* [с. 115].

Ці додаткові значення часто стають провідними, «поглинаючи» вказівку на емоційність.

Отже, робимо висновок, що інфінітивні односкладні речення у щоденникових записах Олександра Довженка мають семантичну особливість, бо, як правило, є виразниками творчих планів митця. Їхня структура, зазвичай, передбачає наявність інфінітива як ядра граматичної основи і прямого додатка, вираженого іменником у формі знахідного відмінка без прийменника. Основна роль таких речень – спонукання автора до конкретної роботи, тому ці конструкції часто нагадують радше лаконічні нотатки, ніж розлогі записи, що притаманні авторським щоденникам.

2.2. Виміри функціонування іменникових односкладних речень у «Щоденнику»

Іменникові односкладні речення складають 36 % з-поміж усіх односкладних конструкцій (додаток 1). Проте саме номінативні речення є найчастотнішими односкладними конструкціями у щоденникових записах Олександра Довженка. Їх частка становить 33 % серед усіх односкладних речень (додаток 2).

Частка вокативних та генітивних односкладних конструкцій серед іменникових односкладних речень є однаково невеликою – по 4 %. Номінативні конструкції відповідно становлять 92 % усіх іменникових односкладних речень (додаток 4).

2.2.1. Номінативні односкладні речення

Номінативні речення є головним інструментом реалізації номінативної функції української мови. У щоденникових записах цей вид односкладних речень представлений дуже широко.

Граматична основа вищезгаданих речень співвідноситься з підметом, який у щоденнику Олександра Довженка виражений іменником у формі називного відмінка (*Дивна річ* [с. 51], *Небо, жито, дівоча краса, сонце і пекучі сльози трьох не здійснених жінок* [с. 102]) або сполукою такого іменника з кількісним числівником (*Дві дочки* [с. 71], *Старші три розумники* [с. 150]). Крім цього, підмет може бути виражений субстантивованим дієприкметником: *Поранений* [с. 111].

Номінативні односкладні речення в аналізованому тексті нерідко є однослівними: *Колір* [с. 129], *Підлабузники* [с. 117]. Однак це не просто слова, які вирвані з контексту. Як зазначає Ірина Сушинська, таке «слово виступає поштовхом до певного мисленнєвого процесу»⁵⁴. Такий тип односкладних

⁵⁴ Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:10.02.01 / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 7.

речень – це чудовий інструмент для миттєвого нотування авторських думок. Нерідко граматичній основі номінативних речень властива однорідність. При цьому це не завжди є показником поширеності самого речення: *Діти, баби, діди* [с. 54], *Тімірязєв, Мічурін, Ушаков...* [с. 90]. Такі ланцюжки номінативних речень сприяють «актуалізації уваги реципієнта, виділенню висловлення»⁵⁵.

Найчастіше граматичну основу номінативних конструкцій, що співвідноситься з підметом, поширює узгоджене означення: *Тиха, добра, чесна, пересічна людина* [с. 117], *Дивовижно симпатичний чоловік* [с. 207]. Слід зауважити, що препозиція прикметників вказує на те, що вони виконують функцію означень. Якщо ці ж прикметники поставити в постпозицію до підмета, то вони виконуватимуть роль присудка. У такому випадку матимемо справу не з односкладними, а уже з двоскладними конструкціями.

Рідше Олександр Довженко поширює номінативні речення ще й непрямым додатком: *Нова роль золота і бані* [с. 129]. Слід зазначити, що наявність обставини в структурі номінативних речень є неможливою, оскільки наявність обставини свідчатиме про еліптичність речення.

Як правило номінативні речення у тексті щоденника формують прості речення: *Трудівники землі* [с. 176], *Слабі гальма* [с. 145]. Рідше такі конструкції стають у щоденникових записах частиною складного безсполучникового речення (*Нові герої, нові сироти, нові каліки, нові злочинці, спасителі* [с. 69]) або складнопідрядного з підрядною означальною частиною (*Розмова батька чи діда з синами офіцерами-льотчиками далечезних рейдів, що повернулися з війни* [с. 26]).

Оскільки граматична основа номінативних речень не містить у собі вказівки на час, то такі конструкції прийнято сприймати в площині теперішнього часу: *Зустріч з націоналістичними бандитами* [с. 50], *Культурне життя* [с. 123]. Сам жанр щоденника свідчить про те, що написане має

⁵⁵ Шевченко Т. В. Функційні особливості номінативних речень у поетичному дискурсі / Т. В. Шевченко // Український смисл. – 2015. – № 2015. – С. 235.

прив'язку до теперішнього часу, оскільки ретроспективність у таких записах є мінімальною. Автор записує те, що його хвилює в сам момент записування.

К. Шульжук виокремлює кілька різновидів номінативних речень з огляду на їх структуру та значення⁵⁶:

1. Буттєві номінативні речення. Є найчисельнішою групою номінативних конструкцій, представлених у щоденнику Олександра Довженка – 213 речень (додаток 9). Основне завдання такого типу номінативних речень – зафіксувати наявність певного явища, стану, часу: *Культурне життя* [с. 123], *Огромний апарат* [с. 120], *Грандіозна сцена звільнення з посади* [с. 129].
2. Вказівні номінативні речення. У таких конструкціях на номінативність нашаровується додаткова функція вказівності: *Ось пам'ятник людині, що вміла красиво й щасливо прожити життя* [с. 128]. Значення вказівності у щоденнику передане за допомогою часток *ось* (*Але ось дзвоник секретарки* [с. 190], *І ця ось людина!* [с. 138]) та *от* (*От історія...* [с. 146], *От лиха година* [с. 67]).
3. Оцінні номінативні речення. Їх основна функція – це передача емоційної оцінки. В аналізованому тексті це завдання, як правило, реалізується за допомогою інтонації: *Яка краса і диво!* [с. 111], *Великий, незабутній день!* [с. 160], *Віра!* [с. 146]. І справді, окличність таких речень є виразником емоцій та авторської оцінки: *Воєнне мистецтво!* [с. 95], *Правда!* [с. 27], *Пречиста вода великої Ріки мого народу!* [с. 173], *Доктор виродження кіно!* [с. 138], *Щастя, щастя!* [с. 183].

Рідше для вираження оцінки Олександр Довженко використовує займенники який, такий (*Така нудьга* [с. 26], *Такі його дружина і діти* [с. 150]) та лексеми справді (*Це справді географічний труд* [с. 116]). Вважаємо, що ще одним засобом вираження авторської оцінки є використання присвійного займенника мій у формі чоловічого (*Мій колгосп* [с. 119], *Мій світ* [с. 114]), жіночого (*Моя республіка* [с. 114], *І*

⁵⁶ Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

вся моя *трагедія* воєнного часу [с. 124]) родів та у формі множини: *Документальні мої фільми* [с. 124], *Мої поза кінематографічні інтереси* [с. 123]. Нерідко таким конструкціям у щоденникових записах властива однорідність головних (*Моя рідна дівчинка, дочка моя Олеся* [с. 71]) та другорядних (*Мої проекти перебудови життя, господарства, міста, садів, ансамблів архітектурних* [с. 123]).

4. Власне називні. У щоденнику Олександра Довженка до цього типу номінативних речень належать власні назви творів, над якими він працював: *"Перемога"*, *"Тризна"*, *"Зачарована Десна"*, *"Китайський святий"*, *"У країна в огні"*, *"Велике товариство"* [с. 77], *"Загибель богів"* [с. 80]. Часто таким чином автор формував списки уже написаних або запланованих творів.

Класифікація номінативних речень, яку здійснив К. Шульжук, спрямована більше на аналіз структури таких конструкцій. Дослідивши функціонування номінативних односкладних речень у тексті щоденника Олександра Довженка, вважаємо за доцільне при групуванні таких конструкцій звертати більшу увагу на семантику і спосіб вираження граматичної основи. Саме тому в роботі виокремили дев'ять груп номінативних односкладних речень, які функціонують у тексті щоденника:

1. Номінативні конструкції, граматична основа яких вказує на особу (26 %).
2. Номінативні речення, граматична основа яких є виразником часопростору (10 %).
3. Номінативні конструкції, граматична основа яких вказує на явища погоди та природні об'єкти навколишнього світу (7 %).
4. Номінативні речення, граматична основа яких виражена іменником (часто віддієсловним), що є виразником дії (18 %).
5. Номінативні конструкції, які семантично стосуються теми війни (4 %).
6. Номінативні речення як виразники емоційних станів (8 %).
7. Номінативні конструкції, граматична основа яких називає конкретні надбання різних видів мистецтва (16 %).

8. Номінативні речення, граматична основа яких називає споруди та інші конкретні предмети (5 %).
9. Номінативні конструкції – виразники абстрактних понять (6 %) (додаток 9).

Перший тип номінативних односкладних речень найчастіше вживається у щоденникових записах Олександра Довженка. Автора хвилювала насамперед доля людей, тому так часто згадує про них у власному щоденнику. При цьому номінативні речення в цьому випадку митець використовує не лише для називання окремих людей, а для вказівки на їхні:

- ім'я: *Олеся* [с. 70];
- прізвище (прізвисько): *Колидуб* [с. 57], *Кравчина і Гітлер* [с. 77], *Куркульське прізвище: — Скоробагатько, — Дубенко. — Рубленко* [с. 115], *Ленін* [с. 55], *Мічурін* [с. 9], *Потилиха* [с. 123], *Борис Петрович Підлабузник* [с. 117], *Нечитайло* [с. 157];
- узагальнення чи збірність: *Люде* [с. 132], *Найзвичайніші люде* [с. 209], *Народ* [с. 124], *Сучасники* [с. 165], *Юнаки і юначки* [с. 64];
- професію: *Сторожі, пожарні, конюхи, доярки, свинарки, пастухи, кладовицики, бухгалтери, рахівники, ланкові, загопи, голови, секретарі, продсідателі, завкадри, міліція, птахівництво, пасічники, емтеесівці і т. д. і т. п.* [с. 54], *Диктор* [с. 147];
- рід занять: *Плебісцит* [с. 143], *Обкомінтурист* [с. 153], *Охорона* [с. 117], *Герої* [с. 40], *Прості собі трудівниці* [с. 170];
- родинні зв'язки: *Гарна дружина* [с. 150], *Батько, мати, дід і я* [с. 124], *Дід, батько, мати, брати і сестри* [с. 23], *Хрещені батьки підсудних і до якоїсь міри учні* [с. 69];
- посаду: *Бригадир* [с. 117], *Директор студії* [с. 26], *Заступник міністра* [с. 196], *Професор, великий вчений* [с. 36], *Сержант Горобець* [с. 63], *Старший лейтенант* [с. 61];
- національність: *Англійці. Американці. І не американці, і не свої* [с. 69], *Іностронець, так не іностронець* [с. 37];

- особисті якості: *Розумник* [с. 150], *Тяжка і пристрасна душа* [с. 83], *Геній непропускательства* [с. 145], *Лінивий, не лінивий трудяка* [с. 75], *Бог асистентів і студентів* [с. 36], *Веремчук і гад-націоналіст* [с. 50], *Гендлярі патріотизмом* [с. 143], *Боги* [с. 79].

Бачимо, що такі конструкції є ядром простих речень. Граматична основа зазвичай співвідноситься із простим підметом: *Дівчина* [с. 66], *Сталін* [с. 19], *Товченик* [с. 157]. Для передачі взаємодії між певними особами Олександр Довженко в тексті щоденника вдається до однорідності граматичної основи, що співвідноситься з простим підметом, у межах номінативних односкладних конструкцій: *Вихованці-сироти і їхні виховательки* [с. 146], *Грабарі і їх коні* [с. 133], *Кравчина і Гесс* [с. 77].

Називання часопростору – це критерій виокремлення іншого типу номінативних конструкцій. Як вже було сказано вище, номінативні речення сприймають у площині теперішнього часу. Слушною є думка Олени Бондаренко про те, що «час у номінативних реченнях є категорією не самостійною, а контекстуальною» [2, с. 43]. Відповідно вказівок на конкретний час дієслова в таких конструкцій немає. Натомість автор може вказувати на час доби, коли він робить записи до щоденника: *Тепла, зоряна, прославлена в піснях українська ніч* [с. 133], *Ніч* [с. 146], *Вечір* [с. 48]. Рідше автор вдається до окреслення тієї чи іншої пори року: *Усі пори дня і року* [с. 150], *Благословенна осінь...* [с. 197].

Крім того, Олександр Довженко вдається до прямої вказівки на конкретні місця, які він або просто згадує (*Місто* [с. 153]), або дає їм певну оцінку за допомогою прикметників (*Нова площа Софіївська, об'єднана з площею Каліціна* [с. 128]). При цьому в аналізованому тексті є номінація як глобальних місць, так і конкретних: світ (*А, планета* [с. 26]), держава (*Америка* [с. 156], *Швеція* [с. 143]), частина країни (*Західна Україна* [с. 124], *Партизанський край* [с. 49]), місто (*Москва* [с. 199]), село (*Село Шведівка* [с. 142], *Каховка* [с. 116]), площа (*Площі* [с. 153]), вулиці (*Вулиці Багачки* [с. 132], *Окремі вулиці, майдани* [с. 128]) та ринки (*Ринок робітників і т. д.* [с. 116]).

Номінативні конструкції, граматична основа яких вказує на явища погоди та природні об'єкти навколишнього світу – третій різновид таких односкладних речень. Про погоду за вікном автор зазвичай згадує мимоволі: *Тиша. Хурделиця* [с. 146]. Такі номінативні речення сприймаються в тексті як ремарки, які допомагають читачам краще уявити настрій автора: *Похмуре сіре небо* [с. 199].

Номінативні речення у щоденникових записах нерідко допомагають створити пейзажні замальовки: *Сади. Озеро* [с. 153], *Озера, сінокоси. Ріка.* [с. 74]. Бачимо, що, як правило, такі речення є непоширеними (*Сходи і заходи* [с. 150], *Вода* [с. 79]) Значно рідше автор поширює ці конструкції за допомогою узгодженого означення, вираженого дієприкметниками: *Розтагінева земля* [с. 156], *Вся розтерзана, споганена земля...* [с. 20]. Влучною є думка М. Ковальчук, що основна мета таких речень – «створення статичних описів» [23, с. 45].

Олександр Довженко використовує номінативні речення не лише для створення в уяві читача пейзажів, а й для номінації об'єктів рослинного чи тваринного походження: *Погана солома* [с. 175], *Страва. Взагалі харч* [с. 79].

Граматична основа, яка виражена іменником (часто віддієсловним), що є виразником дії, – це один із найпродуктивніших засобів формування номінативних речень у щоденникових записах Олександра Довженка: *Похибки серця* [с. 189], *Пошуки адреси. Суперечки* [с. 145]. Нерідко такі іменники у формі називного відмінка і творять однослівні номінативні речення: *Загрози* [с. 113], *Виступи* [с. 124], *Шантаж* [с. 114], *Агітація* [с. 143], *Регіт* [с. 108]. Одиначні іменники можуть стати засобом творення однорідних підметів: *Зрада і відступництво* [с. 145]. Однак частіше такі конструкції є поширені узгодженим (*Прекрасний, гідний подиву виступ* [с. 154], *Знаменний розподіл* [с. 86], *Коротка розмова* [с. 190]) або неузгодженим (*Кара зрадниць* [с. 49], *Арешт Дубового* [с. 16]) означенням.

У щоденнику семантика таких речень зазвичай стосується взаємодії людей: це й розмови (*Розмови* [с. 153], *Глибоко інтимна розмова українських,*

російських і китайських трудівників землі [с. 176]), і суперечки чи незгоди (*Диспути* [с. 124], *Бунт молоді* [с. 143]). При цьому автор часто зазначає конкретних учасників цієї взаємодії за допомогою непрямого додатка, який виражений іменником у формі орудного відмінка з прийменником: *Переговори з оточеними бандерівцями* [с. 59], *Зустріч з американцями* [с. 58], *Розмова з Гессом (начальником концтабору)* [с. 78], *Розмова з грабарями* [с. 173]. Рідше автор окреслює ще й тематику цієї розмови: *Годинна бесіда з т. Кузнецем Я. М. про два варіанти* [с. 181].

До цього типу номінативних речень зараховуємо й ті конструкції, у яких граматична основа виражена віддієслівним іменником на -ння: *Возз'єднання земель* [с. 140], *Прагнення до висот і допомога друга* [с. 189]. Рідше такі речення є непоширеними: *Страждання* [с. 189], *Творення, творчість чи виконання* [с. 54], *Збентеження* [с. 143].

Як правило, автор поширює такі конструкції неузгодженим означенням, що виражене іменником у формі родового відмінка без прийменника (*Знімання фільму* [с. 16], *Народження дитини* [с. 111], *Продовження життя* [с. 147]) або у цій же формі з прийменником (*Прагнення до висот і гальмування міщанки* [с. 189]). Рідше неузгоджене означення в номінативних конструкціях виражається інфінітивом (*Прагнення перебудувати світ* [с. 13]). Рідше засобом поширення номінативних конструкцій, граматична основа яких виражена віддієслівним іменником, є узгоджене означення: *Невірне, поверхове порівняння* [с. 110], *Світове звучання* [с. 112].

Олександр Довженко особисто відчув усе жахіття, яке несе за собою війна. Номінативні односкладні речення, які відображають реалії того часу, навіюють лише негативні емоції: *Убогість і відсутність перспектив* [с. 143], *Фальцфейн, революція, війна* [с. 159]. Навіть однослівними конструкціями авторові вдається передати неспокій та біль: *Війна* [с. 124], *Суд* [с. 146], *Літаки, радіотелефонування* [с. 202]. Більшість таких речень є розповідними та стверджувальними, бо відображають конкретний стан речей: *Німецька*

окупація [с. 142], *Салюти гармат* [с. 147]. Питальні речення у свою чергу набувають ознак риторичності: *Благородні руїни?* [с. 81].

У щоденнику Олександра Довженка номінативні речення часто є виразниками емоційності автора. Зазвичай це такі конструкції, які навіюють позитивні емоції на читача: *Щастя, щастя* [с. 208], *Гармонія* [с. 189], *Патріотизм* [с. 143], *Мрійництво* [с. 123]. Однак митець не завжди перебуває в доброму гуморі, інколи його огортає сум. Номінативні односкладні конструкції лаконічно передають цей стан: *Дурість і дурість* [с. 51], *Дурниці* [с. 175], *Одна досада і нещастя реальності* [с. 10].

Засобом додаткової емоційності в тексті є нашарування однорідних іменників як засобу формування однорідності граматичної основи: *Да все лайки, да крики, да прокльони* [с. 92], *Нікчемство і краса* [с. 123].

В аналізованому тексті помітна тенденція до згадки особи, на яку спрямована емоція або яка є її виразником: *І дівочкам горе* [с. 166], *Незмірний, неприступний розумінню західної людини гнів одних...* [с. 20], *Диво зі мною* [с. 196]. Узгоджене та неузгоджене означення конкретизують емоційні стани: *Любов до комедії* [с. 124], *Щастя Спарти і Афін* [с. 21], *Антирадянська безсоромна маячня* [с. 143].

Доволі часто Олександр Довженко використовує номінативні односкладні речення для називання надбань мистецтва. Часто такі конструкції стосуються мистецтва в цілому: *Тема* [с. 147], *Деталь* [с. 189], *Ідея революційного гуманізму* [с. 65], *Примітка* [с. 50], *Матеріал* [с. 129].

Однак Олександр Петрович як справжній митець знався на різних видах мистецтва:

- кіно: *Дикторський текст* [с. 159], *Гра на тиші й на повному звучанні* [с. 148], *Роль Шумяцького, Панаса, Кошара* [с. 16];
- письменство: *Цитати* [с. 118], *Літопис* [с. 75], *Думи* [с. 124], *Оповідання про народження його* [с. 111], *Вставна новела* [с. 145], *Комедія* [с. 124];

- музика: *Музика матері* [с. 111], *Музика* [с. 189], *Прощальні пісні* [с. 93], *Траурний урочистий марш* [с. 147];
- фотомистецтво: *Фотографії богів, святих і великих людей* [с. 79];
- скульптура: *Пам'ятник Герою. Пам'ятник народу* [с. 129], *Пам'ятники. Ансамблі* [с. 128];
- живопис: *Дуже хороші фарби, его* [с. 136], *Ікони* [с. 79], *Портрети вождів* [с. 118];
- синтез мистецьких жанрів: *Музика й потрясаючі діалоги чи монологи* [с. 112], *Тема для блискучого оповідання або сценарію* [с. 178].

Крім цього, Олександр Довженко за допомогою номінативних односкладних конструкцій окреслює ідеї елементів для майбутніх творів (*Діалог про вдячних нащадків* [с. 156], *Діалог про красоту і соціалізм* [с. 203]) та називає конкретні інструменти їх творення: *Пишуща машинка* [с. 118].

У таких конструкціях автор вдається до влучних мистецьких порівнянь: *Жива картина, достойна пера Гоголя, Щедрина, Свіфта* [с. 90], *Сюжет, достойний Шекспіра* [с. 210].

Ще одним тематичним різновидом номінативних односкладних речень у щоденнику Олександра Довженка є конструкції, у яких граматична основа є виразником конкретних понять: *Колодязь* [с. 79], *Поїзд* [с. 183], *Висотні точки* [с. 128]. Найчастіше граматична основа виражена іменником для номінації споруд (*Бібліотека. Міськрада* [с. 129]) мостів (*Міст через Дніпро і його архітектура* [с. 128], *Мости* [с. 153]) та речей побуту (*Писанка* [с. 203]).

Як правило, такі лаконічні нотатки автор робить для того, щоб реалізувати свої задуми в мистецтві. Він продумує все до деталей, занотувавши, що саме має зобразити у творі: *Піл, ніч, долівка земляна, помийниця, сіни, двір в натуральному вигляді, бувший двір з непотрібними хлівами, клунюю, повіткою* [с. 79].

Проте нерідко номінативні односкладні речення у щоденникових записах найменують і абстрактні поняття: *Закони для села* [с. 153], *Відсутність ієрархічних атрибутів* [с. 129], *Нездійснена мрія життя* [с. 124]. Часом такі

конструкції є непоширеними: *Обов'язок* [с. 208], *Труднощі* [с. 49]. Однак частіше автор поширює їх за допомогою означення: *Дивовижна ерудиція* [с. 36], *Ознака національного в стильових виразах* [с. 129], *Правда про релігію. Всесвітні наслідки* [с. 88].

Як правило, Олександр Довженко використовує такі речення для окреслення тих проблем та принципів, які цікавлять його як митця: *Принципи перебудови згідно з характеристикою місцеположення, динамікою епохи і загальною характеристикою епохи* [с. 128], *Проблема роботи, проблема створення матеріальних цінностей, проблема паразитаризму* [с. 53], *Принципи забудови* [с. 153].

Таким чином бачимо, що номінативні односкладні речення функціонують в тексті щоденника Олександра Довженка досить широко. Це пов'язано з їх лаконічністю та чіткістю. Номінативні конструкції – вдалий інструмент для швидкої передачі авторських емоцій та думок. Часто такі речення нашаровуються одне на одного в межах записів, бо так автор занотовує свої найближчі творчі плани, окреслює, на що саме потрібно звернути особливу увагу.

2.2.2. Вокативні односкладні конструкції

Вокативні односкладні речення – це такі конструкції, граматична основа яких виражена іменником у формі кличного відмінка. У щоденникових записах такі речення передають волевиявлення Олександра Довженка, його почуття та ставлення до інших.

Як вже було сказано в першому розділі, статус вокативних конструкцій і сьогодні не є однозначним. М. В. Мірченко підкреслює особливий статус вокативних речень, називаючи їх «перехідними між односкладними, нечленованими і номінативними»⁵⁷.

⁵⁷ Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – С. 58.

У сучасному мовознавстві немає єдиноправильної класифікації номінативних речень. М. С. Скаб називає вокативні конструкції «реченнями апеляції» та класифікує їх на три групи:

1. речення, комунікативна настанова яких спонукати адресата мовлення до сприйняття;
2. конструкції, які виражають вимогу виконати адресатом мовлення певну дію, що переважно є зрозумілою;
3. речення апеляції, що стосуються комунікативних ситуацій зустрічі, часто несподіваної⁵⁸.

Однак класифікацію І. Вихованця вважаємо більш універсальною та оптимальною для аналізу вокативних речень у структурі щоденника Олександра Петровича. Дослідник поділив конструкції такого типу на три групи⁵⁹:

1. речення, які називають адресата мовлення з метою привернути його увагу;
2. речення з виразною спонукальною функцією;
3. речення, що виражають різноманітні емоційні реакції мовця на дії та слова співрозмовника.

Перший тип вокативних односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка представлений конструкціями, за допомогою яких автор звертається до співрозмовника при передачі діалогів: *Діду!* [с. 35]. Також це речення, у яких автор намагається привернути увагу до певного процесу чи події: *Вмираю. Людоньки!* [с. 65]. Крім того, це вокативні конструкції, які створені для побудови акцентів: *Доля моя!* [с. 81].

Речення з виразною спонукальною функцією мають особливе функціонування у щоденнику Олександра Петровича. Хоч сам вокатив виражає спонукання, проте конкретний зміст цього наказу чи прохання розкриває, як

⁵⁸ Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – С. 180-181.

⁵⁹ Вихованець І. Р. Вокативні речення / І. Р. Вихованець // Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 86.

правило, наступне речення в тексті записів: *Поете! Нагору поспішайте* [с. 167].

Доволі часто односкладні вокативні речення в тексті щоденника є своєрідними відповідями на певні події, явища чи чужі вчинки: *Господи! Товариші! І вже в мене не родиться дитина!* [с. 65]. Такі конструкції вирізняються особливою емоційністю і навіть риторичністю: *Душе моя, душе моя! Очистилась ти в стражданнях, умившись кров'ю?* [с. 112].

Граматична основа, виражена вокативом, у таких конструкція може поширюватись означенням: *Світе мій великий!* [с. 85]. Проте такі прикметники є доволі загальними, не вказують на якусь особливу прикмету. Інколи сам прикметник у щоденнику Олександра Довженка може замінювати кличний відмунок іменника й формувати граматичну основу вокативної конструкції: *Свята моя, незабутня, вічна!* [с. 174].

У щоденнику Олександра Довженка не так багато окремих вокативних односкладних речень: *Товариші робочі, робітниці, генерали й адмірали* [с. 108]. Частіше вокатив не творить окреме речення, а співвідноситься з підметом у структурі двоскладного речення: *Кажу мені, Григорій* [с. 153], *Господи, помози мені!* [с. 97].

Звертаючись до певної особи в спонукальних вокативних конструкціях, автор водночас вибудовує контакт із нею й вимагає щось від неї. Таким чином, зміст спонукальних вокативних конструкцій – «імпліцитне спонукання, адресоване особі, до якої звертаються»⁶⁰.

Тож вокативні односкладні конструкції у щоденнику Олександра Довженка є насамперед інструментом звернення до співрозмовників при передачі діалогів, спонукання чи прохання здійснити певні дії та засіб привертання читацької уваги до подій та явищ.

⁶⁰ Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах / М. О. Голіченко. – Київ, 2018. – С. 67.

2.2.3. Генітивні односкладні речення

Доволі своєрідну групу односкладних речень становлять генітивні конструкції. Форма родового відмінка іменника формує граматичну основу такого різновиду односкладних конструкцій у щоденникових записах Олександра Довженка. Проте саме такий спосіб вираження граматичної основи і «нівелює традиційні класифікаційні схеми простого речення»⁶¹.

Як зазначає Людмила Коваль, «основним виразником предикативності генітивних речень є незалежна позиція родового відмінка»⁶². Така форма іменника передає або ствердження, або заперечення.

У щоденнику Олександра Довженка кількість генітивних односкладних конструкцій є доволі обмеженою. Значно частіше для того, щоб лаконічно висловитись, автор вдається до застосування номінативних чи вокативних односкладних речень.

У тексті натрапляємо лише на одне заперечне генітивне односкладне речення: *Без жодного слова* [с. 79]. Бачимо, що в цьому випадку заперечність виражається в реченні за допомогою займенника «жодне», який безпосереднього залежить від іменника.

Відповідно практично усі генітивні конструкції в щоденникових записах Олександра Петровича є стверджувальними. Як правило, у тексті щоденника граматична основа генітивних односкладних речень, яка виражена іменником у формі родового відмінка номінує або вказує на:

- назви осіб: *Багато старих, багато ранених...* [с. 119]. При цьому бачимо, що граматична основа генітивних конструкцій у таких випадках може виражатися за допомогою субстантивованих прикметників у формі родового відмінка;
- опредметнена ознака: *Багато краси, радості, сили* [с. 31]. Як свідчить цей приклад, генітивним конструкціям у тексті щоденника Олександра

⁶¹ Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові / В. О. Горпинич // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 5.

⁶² Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – С. 76.

Довженка властива однорідність головних членів, що співвідносяться з підметами;

- опрeдметнена дія: *Багато виступів* [с. 204].

Нерідко генітивні односкладні речення можуть бути й однослівними. Проте у щоденнику Олександра Довженка таких прикладів генітивних конструкцій ми не знаходимо.

Частіше генітивні односкладні речення складаються з двох компонентів. Головний компонент таких конструкцій – іменник у формі родового відмінка, який і є семантичним ядром конструкції. Натомість допоміжний елемент вводиться в речення для того, щоб «модифікувати предметне значення в кількісному аспекті»⁶³. Такий тип генітивних конструкцій Л. С. Рабанюк трактує як «генітивно-квантитативні речення»⁶⁴.

В аналізованому тексті допоміжний компонент односкладних генітивних речень виражається:

- неозначено-кількісним числівником: *У його, мабуть, грошей багато* [с. 175]. Бачимо, що односкладні генітивні речення можуть ускладнюватись вставним словом;
- прислівником: *І трохи радості* [с. 40];
- відносним займенником: *Скільки голів, стільки смаків* [с. 38].

Останній приклад демонструє, що генітивні односкладні речення в тексті щоденника – це абсолютно самостійні конструкції, які є не лише засобом творення простих речень, а можуть вступати в значно складніші підрядні відношення. У цьому випадку маємо складнопідрядне речення з підрядним міри і ступеня.

Зазначимо, що це генітивне речення, на яке натрапляємо в тексті щоденника Олександра Довженка (*Скільки голів, стільки смаків* [с. 38]), перегукується з українським народним прислів'ям: *скільки голів, стільки й умів*.

⁶³ Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – С. 78.

⁶⁴ Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. С. Рабанюк. – Чернівці, 1998. – С. 16.

Це свідчить про те, що митець не просто добре знав перлини українського фольклору, а й застосовував їх у щоденному спілкуванні.

Тож генітивні односкладні речення – це особливі конструкції, які вибудовуються у щоденнику за конкретною схемою: головний компонент, виражений іменником у формі родового відмінка, та допоміжний елемент зі семантикою квантитативності, який виражений числівником, прислівником або займенником.

В аналізованому тексті вищезгаданий тип односкладних конструкцій є інструментом творення насамперед простих речень. Проте натрапляємо й на їх функціонування в межах складнопідрядного речення з підрядним міри і ступеня. У цьому випадку генітивна конструкція додає написаному додаткової динаміки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши специфіку щоденника як унікальної жанрової форми, можна зробити висновок, що він має свої оригінальні риси, які вирізняють його з-поміж інших жанрів документальної літератури: мінімальна ретроспективність, непередбачуваність записів, властивість формуватися стихійно, автокомунікація.

По-особливому відбувається вияв нарації у щоденникових записах Олександра Довженка. Часто адресат і адресант постають у тексті щоденника поруч. Митець нерідко покидає межі звичної для щоденникового викладу форму «я-нарації». Він іде далі – звертається до «ми-нарації», ототожнюючи себе зі своїм народом та кожним читачем зокрема. Цікавим є прямий виклад розмов автора із друзями чи просто знайомими в тексті. Автор уникає перефразування реплік, натомість усі розмови подані в такій формі, у якій вони і відбулись: діалогу чи полілогу.

Односкладні речення стають провідним інструментом формування експресивного синтаксису в тексті щоденникових записів Олександра Довженка. Загалом, у «Щоденнику» Олександра Петровича функціонують усі типи односкладних конструкцій, окрім узагальнено-особових речень, оскільки останні характерні насамперед для синтаксису фольклорних жанрів, а не авторських щоденників.

Практично третина (33 %) усіх односкладних речень у тексті щоденника є номінативними односкладними конструкціями. Це пояснюється їх лаконічністю та чіткістю вираження думки. Номінативні конструкції – вдалий інструмент для швидкої передачі авторських емоцій та думок. Часто такі речення нашаровуються одне на одного в межах записів. Так автор занотовує свої найближчі творчі плани, окреслює, на що саме потрібно звернути особливу увагу під час подальшої роботи над мистецькими творами.

Майже однаковою є частотність вживання означено-особових та безособових односкладних конструкцій: по 160 та 153 окремих речень відповідно.

Дієслова І особи дійсного способу – найпродуктивніший спосіб вираження граматичної основи означено-особових односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка. Автор використовує наказовий спосіб як інструмент для вираження порад, побажань, наказів, прохань та заборон.

Типологія безособових односкладних речень є найширшою. Головний компонент таких конструкцій, що формально співвідноситься з присудком, у тексті щоденника виражається за допомогою одиничних прислівників, конструкції «прислівник + інфінітив», дієслівних форм на –но /-то, власне безособовими дієсловами, особовими дієсловами, вжитими у безособовому значенні, предикативними прислівниками *нема / немає*. У щоденникових записах Олександра Петровича граматична основа безособових односкладних речень виражена, як правило, за допомогою конструкції «предикативний прислівник + інфінітив».

Такі прислівники є виразниками емоцій, оцінки якості чи способу дій, про які й пише автор. Щоденникові записи автор використовує і як нотатник для власних цілей чи записник справ, які потрібно зробити. Тому на сторінках знаходимо «поради» самому собі та плани на майбутнє. Для цього Олександр Довженко вдається до використання безособових односкладних конструкцій, граматична основа яких виражена конструкцією «предикативний прислівник *треба / можна* + інфінітив».

Частка інфінітивних речень з-поміж усіх односкладних конструкцій становить 13 %. Їх структура зазвичай передбачає наявність інфінітива як ядра граматичної основи і прямого додатка, вираженого іменником у формі знахідного відмінка без прийменника. Основна роль таких речень у щоденнику Олександра Петровича – спонування автора до конкретної роботи, тому ці

конструкції часто нагадують радше лаконічні нотатки, ніж розлогі записи, що притаманні авторським щоденникам.

Неозначено-особові односкладні речення у щоденнику Олександра Довженка побудовані на основі дієслів усіх трьох часових форм. Їх частка у структурі односкладних речень – 8 %. Найтиповішим способом конструювання таких речень є використання дієслів минулого часу. Ці конструкції функціонують як і в межах простих речень, так і стають частиною різнотипних складних речень (безсполучникове, складнопідрядне з різними видами підрядного).

Найхарактерніша ознака неозначено-особових конструкцій – це неозначеність, тобто відсутність прямої вказівки на діяча, який безпосередньо є виконавцем дії. Митець або не хоче, або не може (через цензуру) прямо називати діяча в тексті свого щоденника.

Лише 2 % з-поміж односкладних речень припадає на вокативні односкладні конструкції. Звертаючись до певної особи у спонукальних вокативних реченнях, автор водночас вибудовує контакт із нею й вимагає щось від неї. Вокативні односкладні конструкції у щоденнику Олександра Довженка є насамперед інструментом звернення до співрозмовників при відтворенні діалогів, спонукання чи прохання здійснити певні дії та засіб привертання читацької уваги до подій та явищ.

Найрідше натрапляємо в тексті щоденника на функціонування генітивних односкладних речень. Однак це абсолютно самостійні конструкції, які є не лише засобом творення простих речень, а можуть вступати в значно складніші підрядні відношення. Такі конструкції додають написаному динаміки та квантитативної характеристики.

Перспективу нашої роботи вбачаємо в дослідженні синтаксичних особливостей односкладних речень у різножанрових творах Олександра Довженка. Такий аналіз дасть змогу дослідити особливості функціонування односкладних конструкцій в авторському мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко О. Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних українських мас-медіа / О. Є. Бондаренко. – Дніпро, 2019. – 239 с.
2. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 81-87.
3. Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті / Т. І. Вавринюк // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 8. – С. 155-168.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Вокативні речення / І. Р. Вихованець // Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 820с.
6. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах / М. О. Голіченко. – Київ, 2018. – 212 с.
7. Голоюх Л. В. Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана» / Л. В. Голоюх // Філологічні науки. Серія: Мовознавство. – 2010. – № 2. – С. 27–29 .
8. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – Київ: Наукова думка., 1991. – 191 с.
9. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова / В. А. Городецька. – Київ, 1997. – 17 с.
10. Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові / В. О. Горпинич // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 3-9.

11. Довженко О. П. Щоденник 1941–1956 / О. П. Довженко. – Київ: Центр учбової літератури, 2018. – 214 с.
12. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – Київ: Наукова думка, 1973. – 288 с.
13. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
15. Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика / А. П. Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 3-10.
16. Загнітко А. П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко, Г. Миронова. – Brno: Masarykova univerzita, 2013. – 225 с.
17. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення / Н. Л. Іваницька // Українська мова та література у школі. – 1971. – № 1. – С. 27-36.
18. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення: навч. посібник / Л. О. Кадомцева. – Київ: Вища школа, 1985. – 178 с.
19. Калашник В. С., Калашник Ю. І. Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди. 1989 – 1999» / В. С. Калашник, Ю. І. Калашник // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Випуск 475–477. – С. 78-83.
20. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – 394 с.
21. Коваль Л. М. Неозначено-особові речення в корпусі односкладних конструкцій української мови [Електронний ресурс] / Л. М. Коваль. – Режим доступу: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/352>

22. Ковальчук М. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» / М. С. Ковальчук, В. С. Алексєєв // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2018. – Вип. 32 (1). – С. 44-46.
23. Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка / В. В. Ковтун // Теоретичні та прикладні питання філології: II Міжнародна наук. конф., 22–23 серпня 2011 р. – Дніпродзержинськ, 2011. – С. 47–53.
24. Коломийцева В. В. Проблема синтаксичної кваліфікації означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень / В. В. Коломийцева // *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. – Вип. 2. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 195–200.
25. Кухарєва В. І. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті (на матеріалі науково-технічної літератури) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01 / В. І. Кухарєва. – Київ, 2003. – 24 с.
26. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання / І. К. Кучеренко // Актуальні проблеми граматики / упоряд., передм. З. Терлак; Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка; кафедра укр. мови. – Львів: Світ, 2003. – С. 114-127.
27. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – Київ: Наукова думка, 1966. – 324 с.
28. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М. В. Мірченко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 342 с.
29. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 1986. – 175 с.
30. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. С. Рабанюк. – Чернівці, 1998. – 20 с.

31. Рабанюк Л. С. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. С. Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. – 2014. – Вип. 732-733. – С. 216-221.
32. Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся») / Н. О. Свистун // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 314-316.
33. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – 670 с.
34. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
35. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – 438 с.
36. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:10.02.01 / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
37. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Вид. 3-тє, зі змінами і доп. – Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
38. Шахматов О. О. Синтаксис руського языка / О. О. Шахматов. – Москва: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
39. Шевченко Т. В. Функційні особливості номінативних речень у поетичному дискурсі / Т. В. Шевченко // Український смисл. – 2015. – № 2015. – С. 233-241.
40. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: автореф. дис.

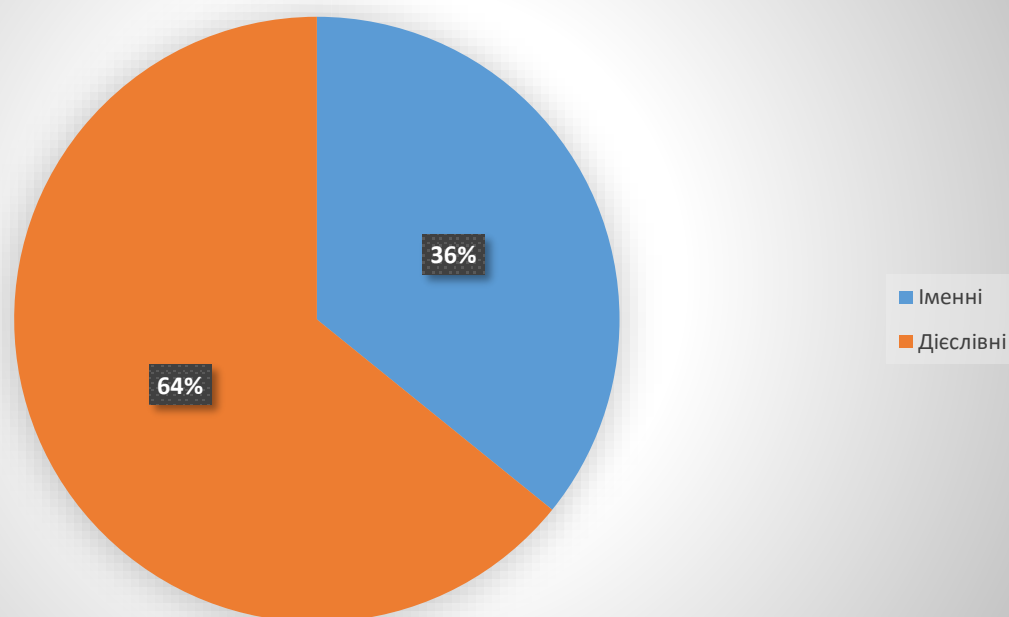
на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Ю. Шкіцька. – Харків, 2005. – 15 с.

41. Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

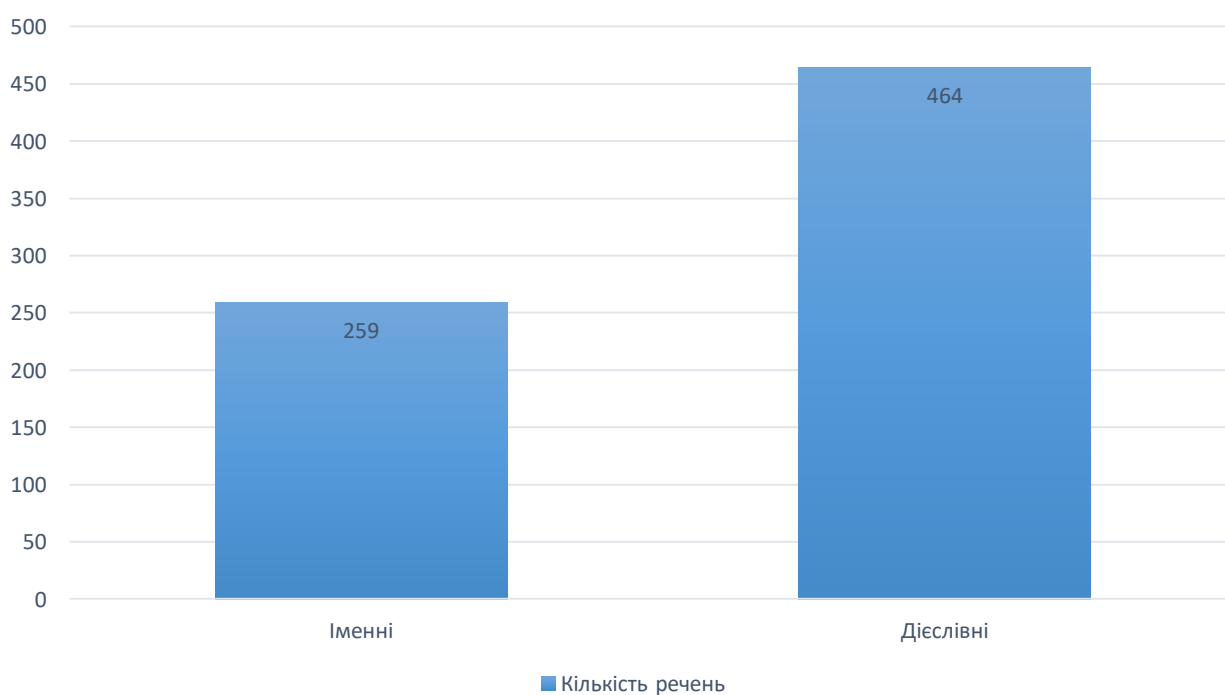
ДОДАТКИ

Додаток 1

Типологія односкладних речень (%)

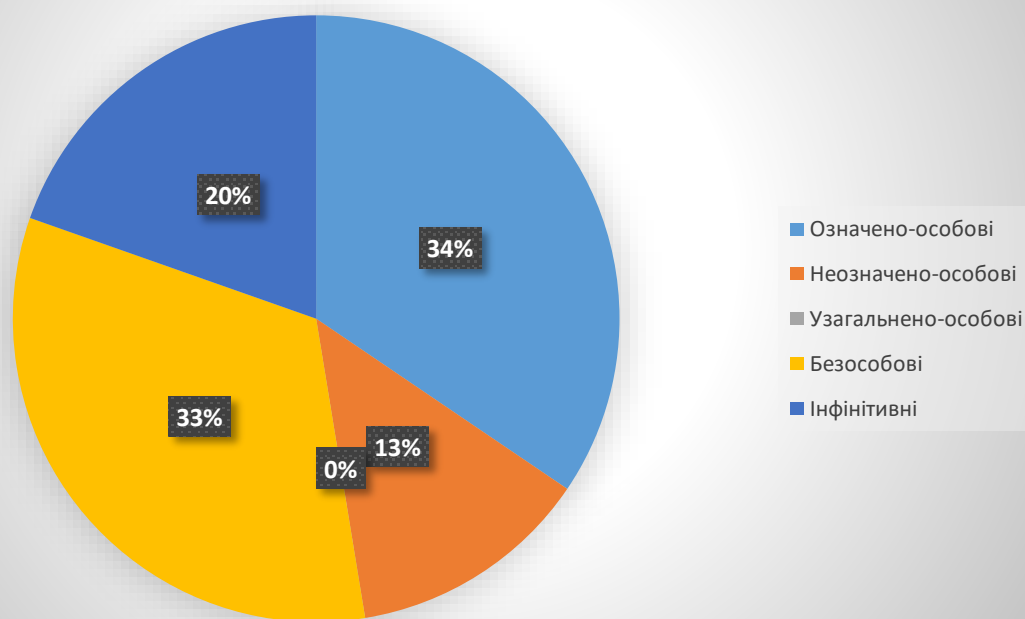

Типологія односкладних речень (кількісно)

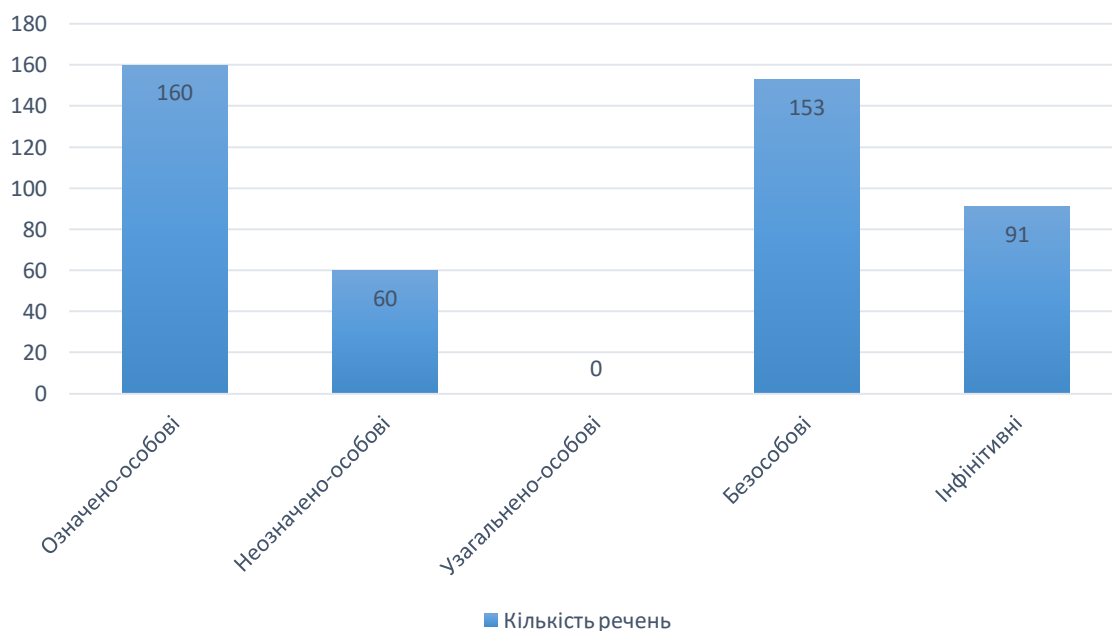

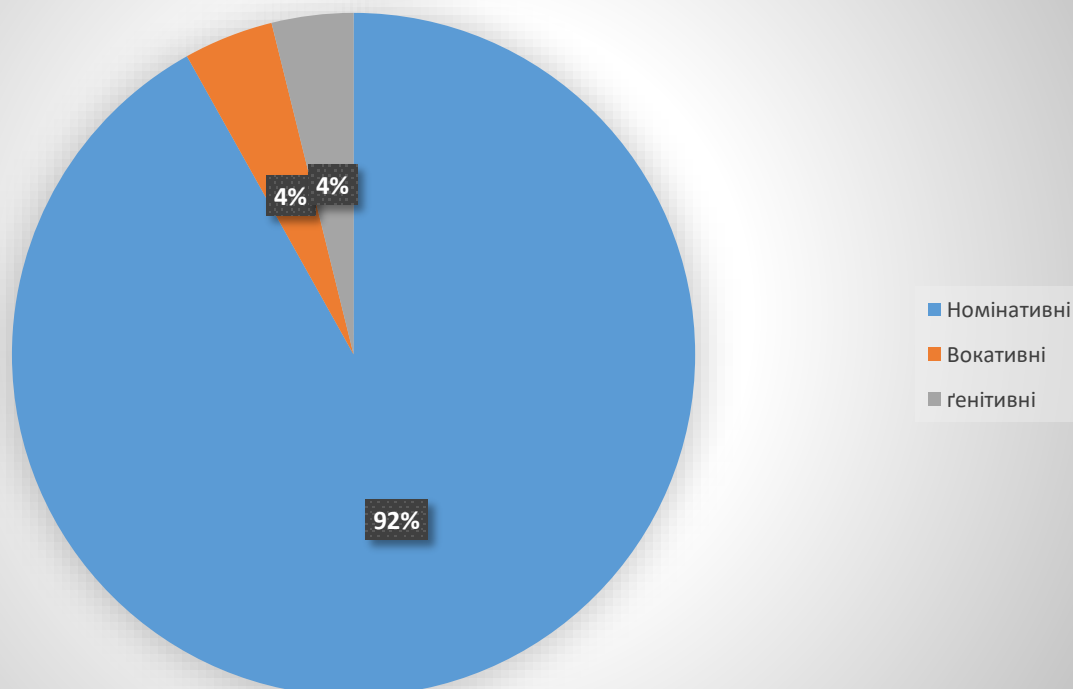
Типологія односкладних речень, ГО яких співвідноситься з присудком

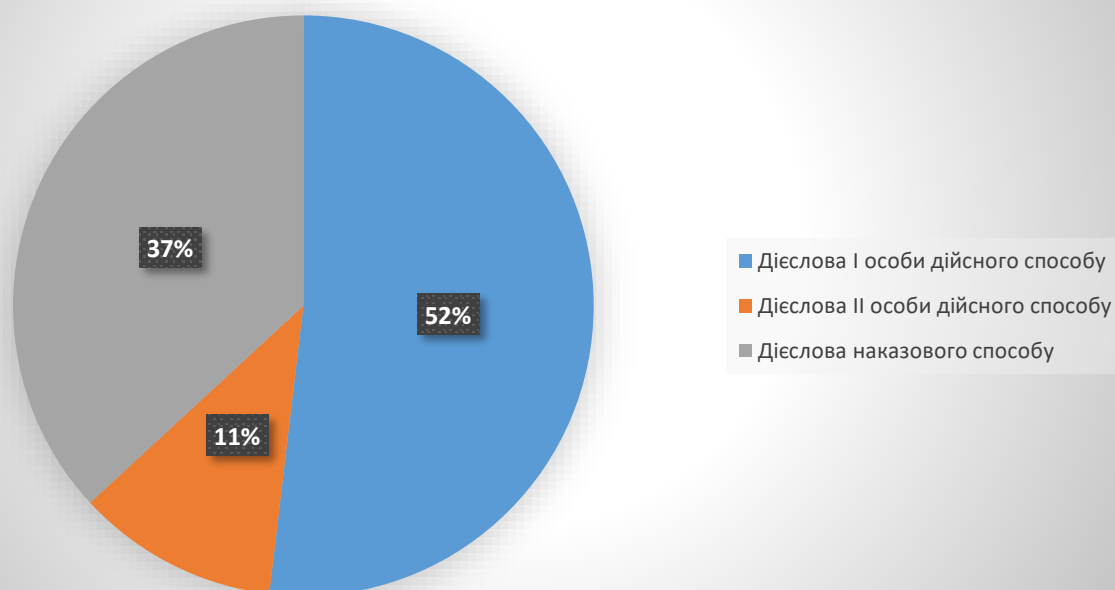
Типологія односкладних речень, ГО яких співвідноситься з присудком (кількісно)

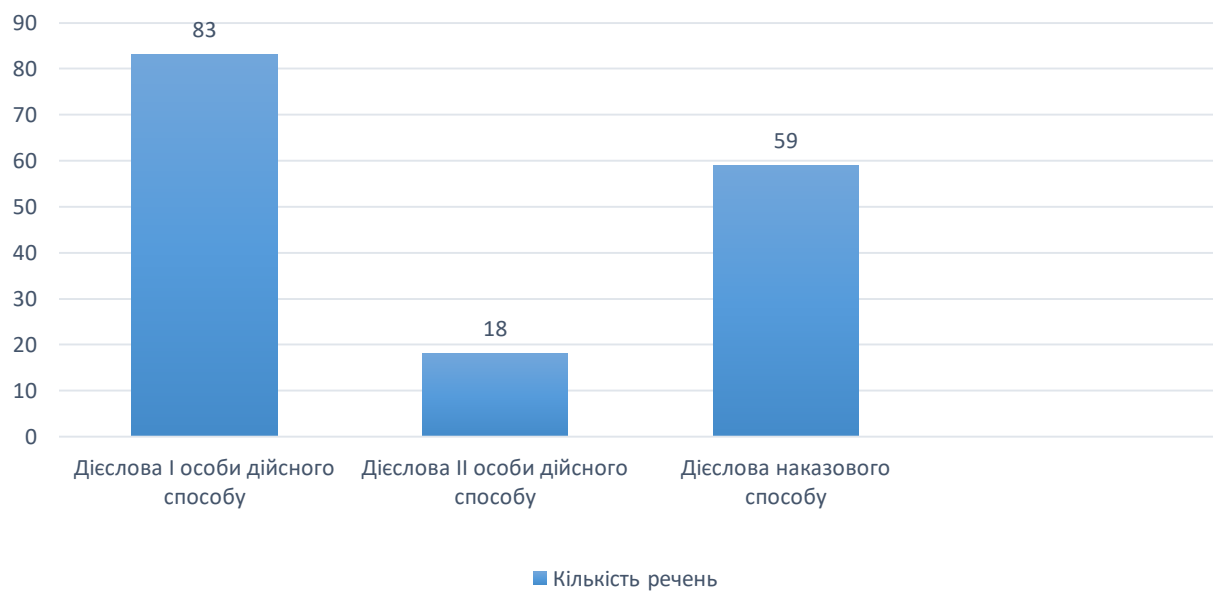
Типологія односкладних іменних речень

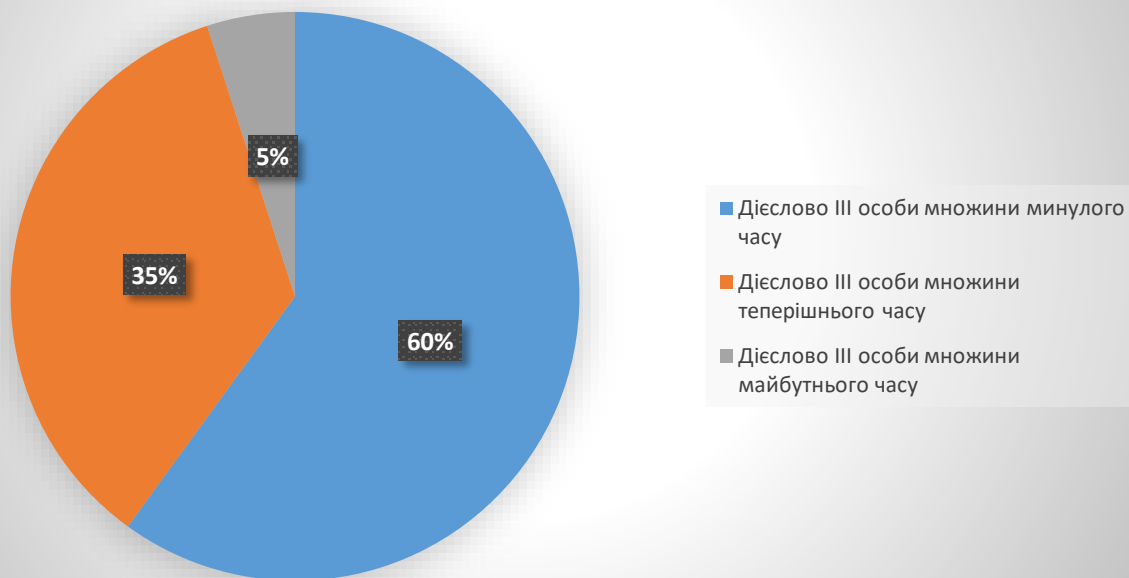
Спосіб вираження ГО в означено-особових односкладних реченнях (%)

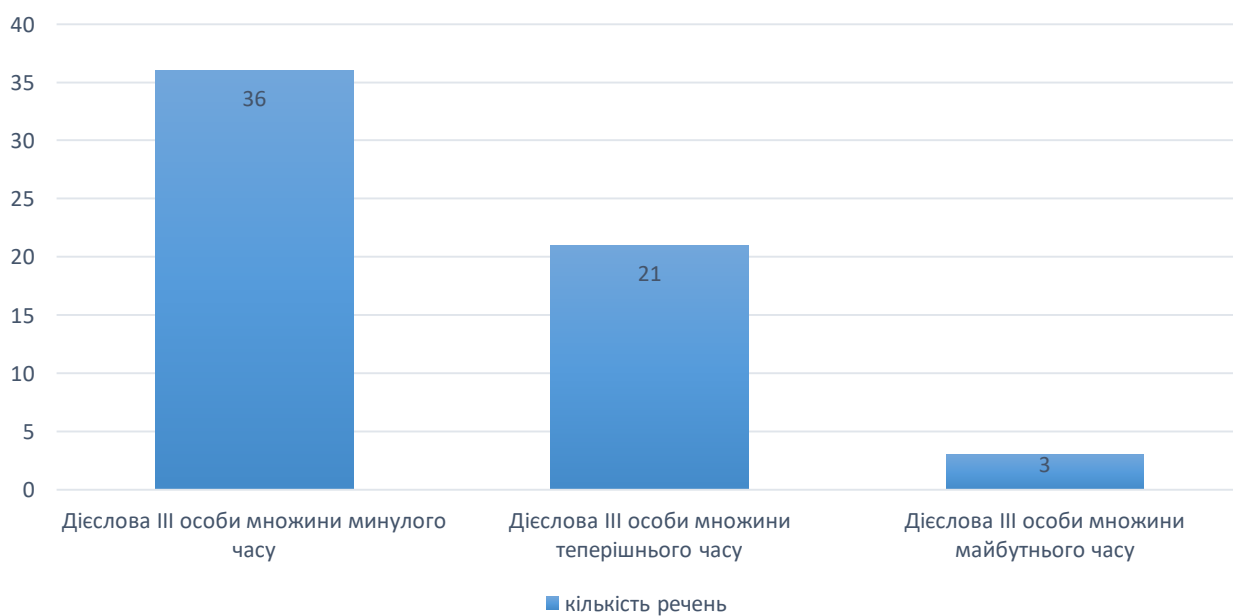
Спосіб вираження ГО в означено-особових односкладних реченнях (кількісно)

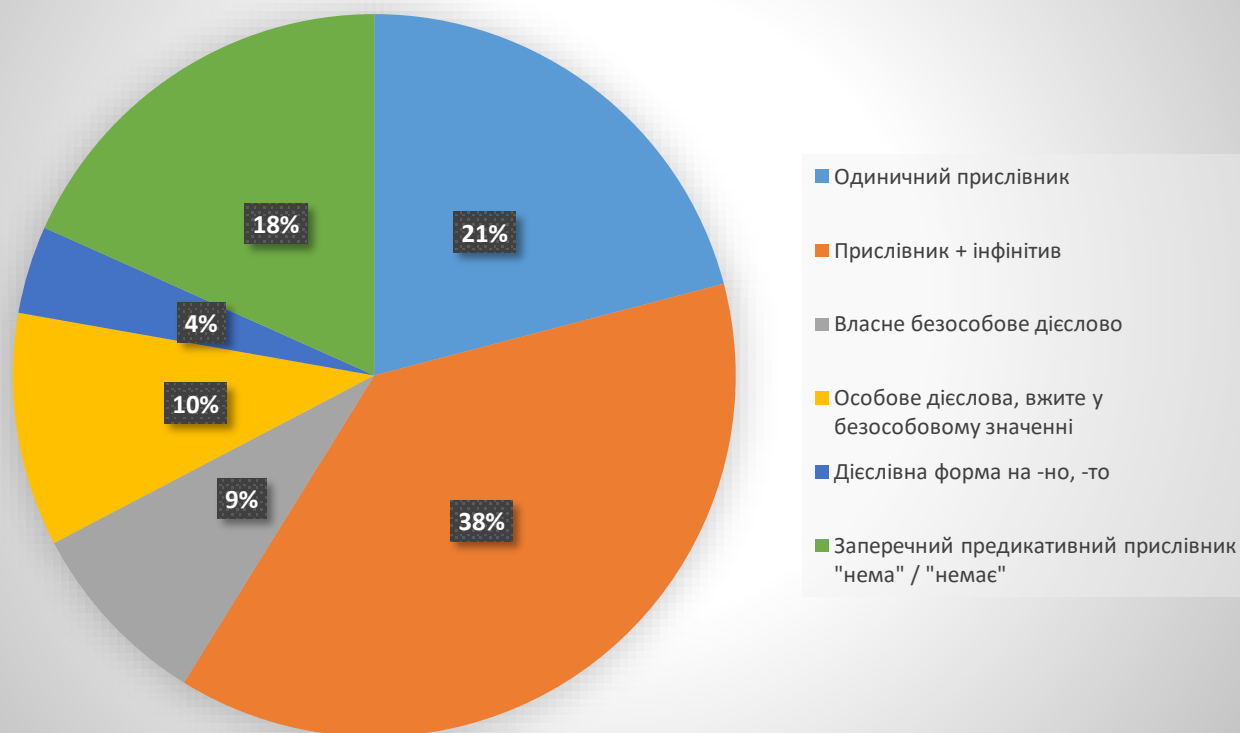
Спосіб вираження ГО в неозначено-особових односкладних реченнях (%)

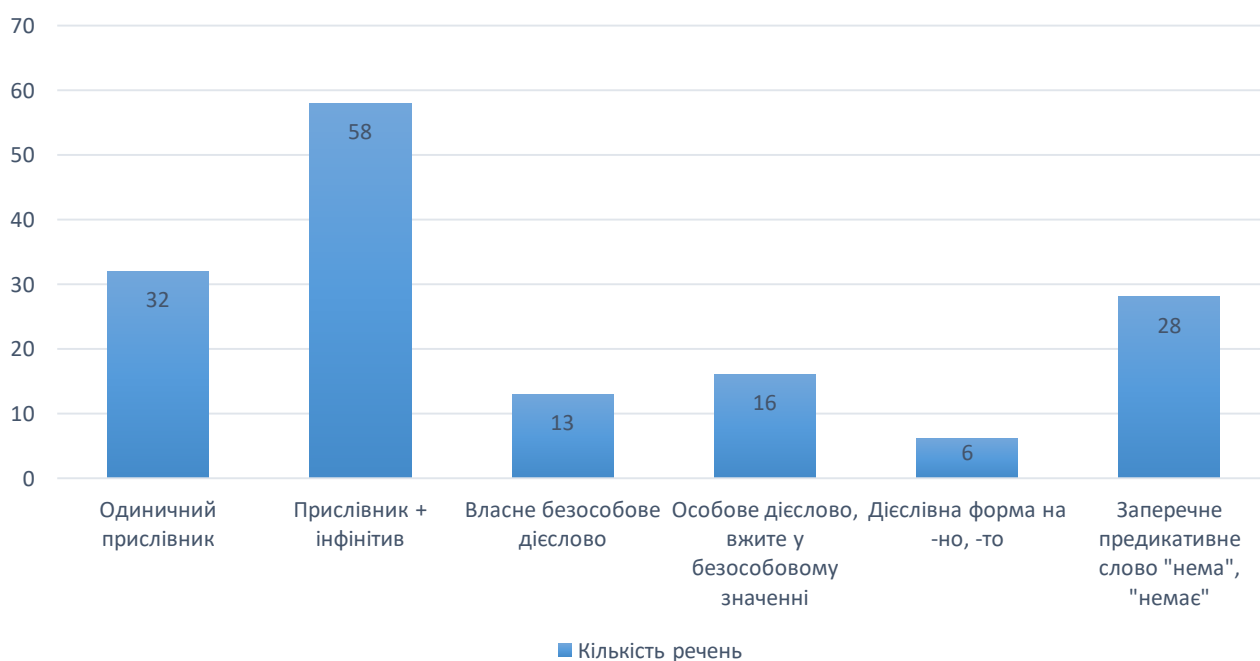
Спосіб вираження ГО в неозначено-особових реченнях (кількісно)

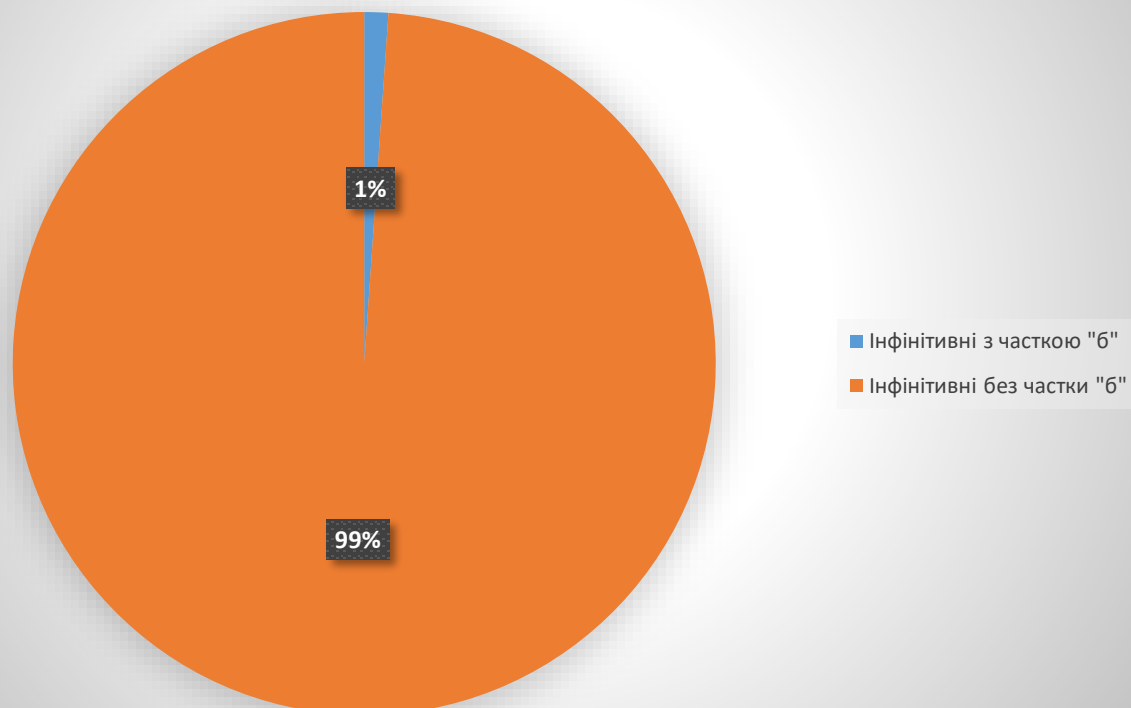
Спосіб вираження ГО у безособових односкладних конструкціях (%)

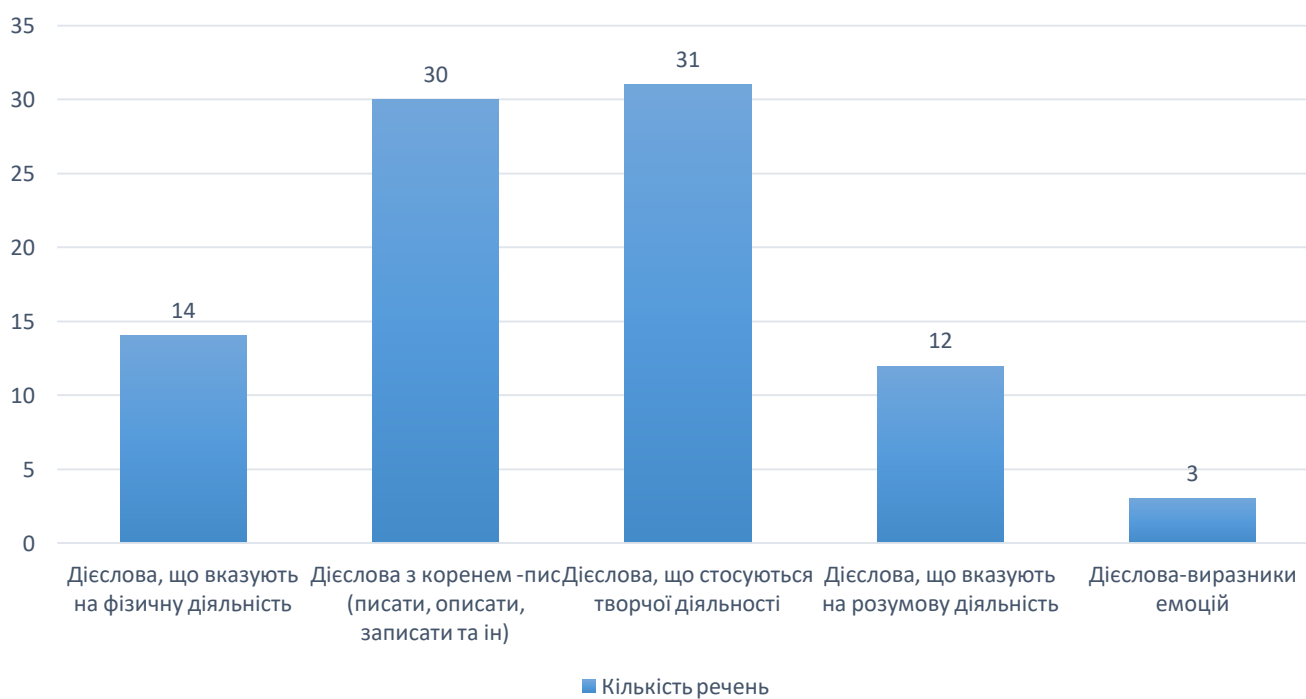
Спосіб вираження ГО у безособових односкладних конструкціях (кількісно)

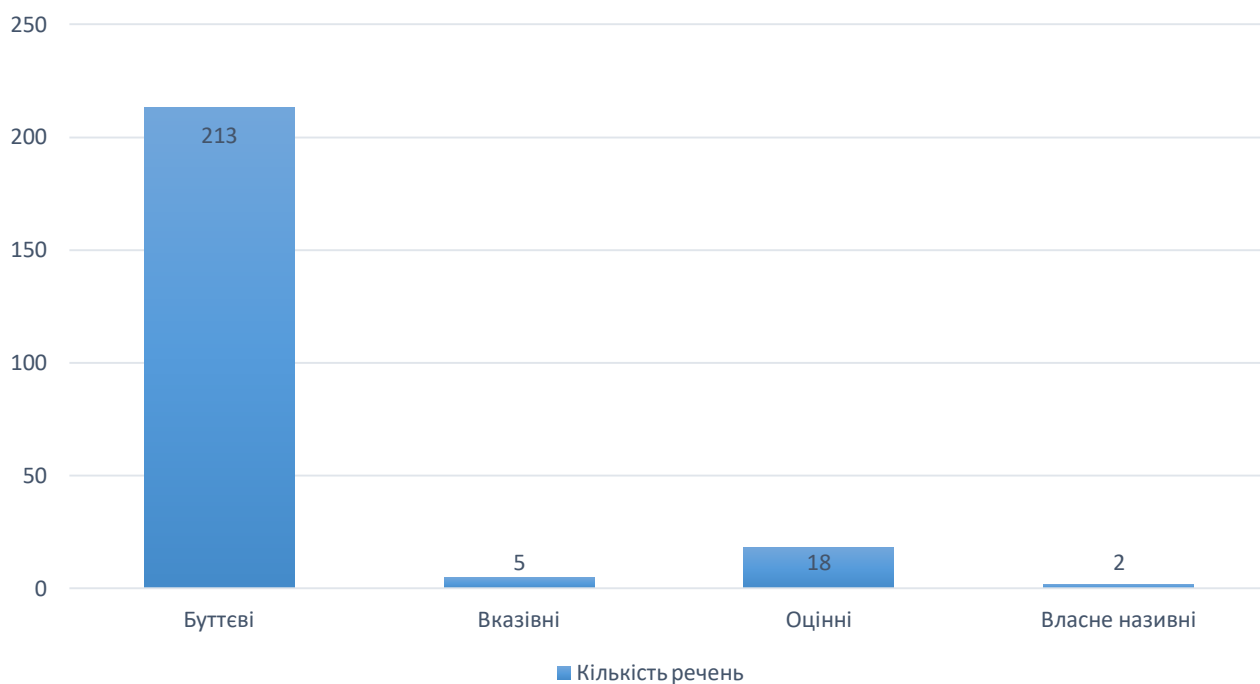
Структурні різновиди інфінітивних односкладних речень

Спосіб вираження ГО в інфінітивних односкладних конструкціях. Семантичний підхід.

Типологія номінативних речень

Семантика ГО у номінативних реченнях

